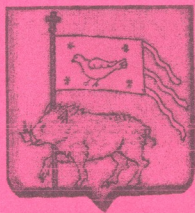

(222.4)9
უ-938

აგსალომ ტულუში

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

სამეგრელოს სამთავროს ისტორია

საბჭოთა
1999

აბესალომ ტულუში

სამეგრელოს სამთავროს ისტორია

(მოკლე კურსი)

ქვეყნის მატერიალური
+ სპირტუალური მემკვიდრეობის
დაცვასა და განვითარება : ავტორი
. 14. XI. 2000

1979.12.22

8-938

რედაქტორი: გონელი არახამია
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

გამომცემელი: გონელი პაპავა

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ზაზა მიქაძე
ალინა შელია
შალვა იაშვილი
ზაზა ქარდავა

იბეჭდება ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზუგდიდის ფილიალის
საზოგადოებრივ მეცნიერებათა კათედრის რეკომენდაციით,
დამხმარე სახელმძღვანელოდ უნივერსიტეტის ისტორიის
ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

დღემდის ერთადერთ წიგნს, სადაც ოდიშის სამთავროს პოლიტიკური და სოციალური ისტორია გაბმულადაა წარმოდგენილი მისი წარმოშობიდან-1545 წლიდან გაუქმებამდე - 1867 წლამდე, წარმოადგენს შესანიშნავი მეცნიერის, პროფ. სერგი მაკალათიას „სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია“ (თბ. 1941), მაგრამ მასში სამეგრელოს სამთავროს ისტორიის ბევრი უმნიშვნელოვანესი საკითხი ვერ აისახა, არაერთი საკითხი იმ წყაროებზე დაყრდნობით, რომლებიც სერგი მაკალათიას არ აქონდა ხელთ ან შემდეგ გამოვლინდა და გამოქვეყნდა, სხვაგვარად წარმოჩნდა.

ოდიშის სამთავროს ისტორიის ცალკეული მონაკვეთი ისეთი სიღრმითაა შესწავლილი, რომ მასში მხოლოდ არაარსებითი შესწორების შეტანაღაა შესაძლებელი. ეს ეხება უწინარესად ყოვლისა ლევან მეორე დადიანის ზეობის ხანას, რომელიც შესაშური მეცნიერული სიღრმითაა შესწავლილი პროფ. ილია ანთელავას მიერ ნაშრომში „ლევან II დადიანი“, რომელიც 1990 წელს გამოიცა.

საკმაოდ დაწვრილებითაა შესწავლილი სამეგრელოს სამთავროს რუსეთის მფარველობაში შესვლის საკითხი პროფ. ალ. ფირცხელაიშვილის ნაშრომში „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან“ (თბ. 1955)

მეცნიერული სიღრმით გამოირჩევა პროფ. მამია ღუმბაძის ნაშრომი „დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში“ (თბ. 1957), რომელშიც მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი შესაბამისი ხანის სამეგრელოს სამთავროს ისტორიას.

ოდიშის სამთავროს ისტორიის საკითხები გარკვეულია სხვა მკვლევართა ნაშრომებშიც, მაგრამ ამ ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს გაბმული პოლიტიკური ისტორია, რომელშიც ასახული იქნებოდა ყველა ის სიახლე რაც ჩვენს საისტორიო მეცნიერებაში დაგროვდა ს. მაკალათიას წიგნის გამოცემიდან ნახევარი საუკუნის განმავლობაში,

227.126
K
3

დღემდის არ გამოცემულა.

წინამდებარე ნაშრომი, რომელიც წარმოადგენს მესამე ვარიანტს ჩემი სამტომეულისა „სამეგრელოს სამთავროს ისტორია“, განკუთვნილია, როგორც უნივერსიტეტის სტუდენტებისათვის (სახელმძღვანელოდ სპეცკურსში), ასევე ჩვენი ქვეყნის ისტორიით გატაცებული რიგითი მკითხველებისათვისაც.

ჩემს სასიამოვნო მოვალეობად ვთვლი აღნიშნავს წიგნის გამოცემაში ბატონ ვახტანგ კვარაცხელიას დიდი წვლილისა.

ოდიშის საერისთავო, რომელიც საქართველოს სამეფოს ერთერთ საერისთავოს წარმოადგენდა და რომლის გამგებელს (ერისთავს) თვით მეფე ნიშნავდა, XV საუკუნეში ქართული ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, იმერეთის მეფის ხელდებულ ადმინისტრაციული ხასიათის მქონე პოლიტიკურ წარმონაქმნს წარმოადგენდა. ოდიშის ერისთავები იმავდროულად იმერეთის მეფის კარის მოხელენი-მანდატურუხუცესებიც იყვნენ. მაგრამ XVI საუკუნის შუა ხანებში, ერისთავთ ერისთავმა ლევან I დადიანმა ხელი აიღო მისი როგორც მეფის ყმის ისეთ ვალდებულებებზე, როგორიც იყო ხლება (ხლება ლაშქრობისას, ნადირობისას და სხვა), უარი თქვა მანდატურთუხუცესის სახელოზე, რომელიც მემკვიდრეობით ოდიშის ერისთავთა სახლის ხელში იყო და ისედაც ფაქტიურად დამოუკიდებელი, სამართლებრივადაც დამოუკიდებელი შეიქმნა. ასე წარმოიშვა კიდევ ერთი ქართული ფეოდალური სახელმწიფო-ოდიშის ანუ სამეგრელოს სამთავრო.¹

მას შემდეგ რაც, 1545 წელს, სამცხეში შემოსეულ ოსმალთა წინააღმდეგ საომრად დაბარებული ოდიშის ერისთავი ლევან I დადიანი არ გამოცხადდა და ამით თავისი როგორც ხელდებულის მოვალეობა არ შეასრულა, იმერეთის მეფემ ბაგრატ III (1510-1565 წწ) თავგასულ ვასალის წინააღმდეგ გადამტრელი ზომების მიღებას შეუდგა. “მოუწოდა მეფემან ბაგრატ ლევან დადიანსა, რეცა დარბაზობად და შეიპყრა იგი ზაკით, რამეთუ შური აქენდა მიერ ჟამით, რაჟამს არ შეეწია ბრძოლასა ზედა ოსმალთასა და პატიმარ ჰყო.”²

ყოველივე ეს მოხდა 1548 წელს. ბაგრატ მეფემ ლევან დადიანი გელათის სამრეკლოში გამოამწყვდია. 1550 წელს სამ-

¹ არქანჯელო ლამბერტის ცნობით საქართველოს ეს ნაწილი „შავი ზღვის უკიდურეს ნაპირზეა“ და მას “მევიდრნი” უწოდებენ ოდიშს და სხვები სამეგრელოს (MINGRELIA)” (იხ. მისი სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1938, გვ. 11).
² ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 811.

ცხის ათაბაგ ქაიხოსროს მიერ მოსყიდულმა იმერელმა თავადმა ხოლიფანდრე ჩხეიძემ დატყვევებული ოდიშის ერისთავთა ერისთავი ლევან I დადიანი ტყვეობიდან გააპარა. სამცხის, ოდიშისა და გურიის მთავრებმა კავშირი შეკრეს იმერეთის მეფის წინააღმდეგ.

ბაგრატ მეფემ თავისი ძმის, უფლისწული ვახტანგის მეშვეობით მოახერხა ოდიშისა და გურიის მთავრებს შორის უნდობლობის დათესვა და უთანხმოების ჩამოგდება.

მას შემდეგ, რაც 1555 წელს ამასიის საზავო ხელშეკრულებით, ფარსადან გორგიჯანიძის (1626-1694) სიტყვებით, რომ ეთქვათ “ხონთქარმა და ყაენმა საქართველო შუა გაიყვეს,³ თურქეთი დასავლეთ საქართველოს დაპყრობას შეუდგა. თურქებმა ბათუმი და მთელი აჭარა დაიკავეს. გურიის მთავარმა, რომლის საბრძანებელსაც წარმოადგენდა ამ დროს აჭარა, დახმარებისათვის ბაგრატ მეფეს და ლევან I დადიანს მიმართა - “უკეთუ მძლიონ მე, მოიწვევიან თქვენ ზედაცა, ამისათვის შემეწინითო.”⁴

ლევან I თავისი ლაშქრით ფოთთან დაბანაკდა. ოდიშის მთავრის მოქმედებამ დიდიად შეაშფოთა იმერეთის მეფე ბაგრატ I. როსტომ I გურიელისა (1535-1564 წწ) და ლევან I დადიანის (1532-1572 წწ) გაერთიანება მას უფრო დიდ საფრთხედ ეჩვენა, ვიდრე ოსმალთა ლაშქრის მიერ ქართული მიწების დაპყრობის დაწყება. ბაგრატ მეფემ თავის ძმას, უფლისწულ ვახტანგს, რომელიც გურიელის დასახმარებლად 500 კაციანი რაზმით გაგზავნა, საიდუმლო დავალება მისცა - არ დაეშვა მათი ძალების გაერთიანება, რადგან შიშობდა, რომ თუ ისინი ოსმალებს დაამარცხებდნენ, შეიძლებოდა შემდეგ მის წინააღმდეგ დაეძრათ ლაშქარი.

სანამ ლევან I თავისი ლაშქრით ფოთში იდგა, ხოლო იმერთა მეფის ძმა ვახტანგი თავისი რაზმით საჯავახოში იყო დაბანაკებული, როსტომ გურიელმა მარტო მოახერხა ოსმალების დამარცხება და ისინი აიძულა ბათუმი დაეცალათ და უკან დაეხიათ. ამასობაში უფლისწულმა ვახტანგმა ოდიშის მთავარს

³ ფარსად. გორგიჯანიძე, ისტორია, გვ. 215.

⁴ ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა საქართველოსა, გვ. 814.

შეუთვალა: “აქვს გურიელისაგან პირი ძმასა ჩემსა, დაგესხმის იგი, ანუ მოგაკვდინებენ, ანუ შეგიპყრობენო.”⁵ ლევან I დადიანი წამოეგო მეფის და მისი ძმის მიერ დაგებულ მახეზე. მან დაიჯერა ეს “ზაკულება” და თავისი ლაშქრით უკან, თავის სატახტოში გაბრუნდა. ამან კი ოსმალებს საშუალება მისცა ჭოროხის გაღმა გამაგრებულიყვნენ და „ჭანეთი და აჭარა დაიპყრეს თვისად”.⁶

ლევან I დადიანის ძირითადი საზრუნავი ამ დროს ჩერქეზული ტომების (აფსარების ანუ აფსუების, ჯიქების და სხვათა) გამუდმებული თავდასხმების მოგერიება იყო. ისინი ნელ-ნელა იპყრობდნენ აფხაზეთს, რომელიც ოდიშის მთავრის საბრძანებელი იყო.

ვენეციის ბაილო მარინო კავალის ცნობით, ოდიშის მთავარს ამ დროს “სისხლისმღვრელი ომი ქონდა ჩერქეზებთან.”⁷, რომლებშიც, ცხადია აბსარები (დღევანდელი აფხაზები) იგულისხმებიან.

უნგრეთის ელჩი ანთილ ვერანჩინი, რომელსაც 1553-1556 წლებში ეკავა ეს თანამდებობა სტამბოლში, წერილებში რომელსაც თავის ხელმწიფეს უგზავნიდა აღწერს ოდიშის მთავარის ლევან I დადიანის ჩასვლას ოსმალთა სატახტოში 1557 წლის თებერვლის მეორე ნახევარში. უნგრელი ელჩი ლევან დადიანს უწოდებს “სრულიად სამეგრელოს მეფეს” და დასძენს, რომ მან ეს ტიტული სულ ახლახან მიიღო.⁸

ლევან I დადიანი, როგორც ანთალ ვერანჩინი გვაუწყებს სტამბოლში ჩერქეზთა ანუ აფსართა (დღევანდელ აფხაზთა) წინააღმდეგ ომის წარმატებით წარმოებისათვის აუცილებელი ხომალდების სათხოვნელად ჩასულა. სანაცვლოდ ოდიშის მთავარი სულთანს ყმადნაფიცობას და ხარკის გადახდას პირდებოდა.⁹

⁵ იქვე, გვ. 814.

⁶ იქვე, გვ. 814.

⁷ ე. მაისთვალისშვილი, საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და XVI საუკუნეში, თბ., 1981, გვ. 150.

⁸ ლაიოშ ტარდი, უნგრეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVI საუკუნეში, თბ., 1980, გვ. 77.

⁹ იქვე, გვ. 78, იხ. აგრეთვე, აბ. ტულუში, ანთალ ვერანჩინის ცნობები ოდიშის სამთავროს შესახებ, გაზ. „მებრძოლი“, 1974, III-IX.

როგორც ერთი ქართული დოკუმენტიდან ირკვევა ლევან დადიანს ხომალდები მიუღია. ლევან III (შამადავლე) დადიანი (1661-1681) გვაუწყებს, რომ “ძველთაგან ღიონ დადიანი სტამბოლს რომ წასულა, ხუანთქრის წინაშე ... ხუანთქრის წყალობად დადიანისთვის ხომალდები უბოძებია.”¹⁰

რადგან ლევან დადიანს ხომალდები მიუღია ცხადია, რომ ის სულთანმა თავის ყმადნაფიც ხელმწიფედ ცნო. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ დადიანებს ხელმწიფობას იმერთ მეფეც უნდა შეგუებოდა, რადგანაც ოდიშის მთავარს ზურგს უკან ოსმალეთის ჯერ კიდევ მძლავრი სახელმწიფო იდგა.

XVI საუკუნის 60-იან წლებში დადიანებსა და გურიელებს შორის ურთიერთობა დაიძაბა. როგორც ოდიშის ასევე გურიის მთავრები დასავლეთ საქართველოში პირველობისათვის იბრძოდნენ. ეს იყო მათ შორის ურთიერთობის გამწვავების მიზეზი, მაგრამ საბაბი სხვა გახლდათ, კერძოდ ის, რომ ოდიშის სამთავრო ტახტის მემკვიდრემ-გიორგი დადიანმა გააგდო ცოლი, რომელიც როსტომ გურიელის ასული იყო და თავის ბიძას ბათულია დადიანს წაართვა ცოლი “სიკეკლუცისათვის”, და თვითონ შეირთო. ამან დადიანისა და გურიელის სამთავრო სახლებს შორის შუღლი ჩამოაგდო. სამაგიეროს გადახდა გიორგი II გურიელმა დადიანებისათვის ზუსტად იმგვარივე შეურაცხყოფის მიყენებით გადაწყვიტა, როგორც მათ გურიელთა სახელი შეურაცხევს. მან არ შეიმჩნია დადიანთა სახლიდან მიყენებული წყენა და ცოტა ხნის შემდეგ ლევან I დადიანის ასული ითხოვა ცოლად. მცირე ხნის შემდეგ ეს ქალი გააგდო და იმერთა მეფის გიორგი II-ის (1565-1585), დაქვრივებული და მუსაღია შეირთო.¹¹ იმერეთის მეფის და გურიის მთავრის დამოყვრება მათ სამხედრო მოკავშირეობასაც ნიშნავდა, რომელიც ოდიშის მთავრის წინააღმდეგ იქნებოდა მიმართული.

ლევან I დადიანი შეეცადა იმერეთის მეფის ტახტიდან ჩამოგდებას და მის ნაცვლად ტახტზე მისი ბიძაშვილის ხოსრო ბატონიშვილის გამეფებას. ოდიშის მთავარმა იმერეთის

¹⁰ ე.თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. II. ტფ., 1906, გვ. 82.

¹¹ ვახუშტი, აღწერა... გვ. 815.

იხეთი მსხვილი სათავადოც ჩართო თავის ამ გეგმაში, როგორც საჭილაო იყო. ხოსრო ბატონი შვილმა თავისი მომხრეებით და როგორც ჩანს ლევან I დადიანის ლაშქრით 1568 წელს გაილაშქრა მეფე გიორგი II-ის წინააღმდეგ, რომელიც სოფელ იანეთში ეგულებოდა, მაგრამ მეფეს ეს სოფელი წინა დღით დაეტოვებინა. ამ ბედნიერი შემთხვევითობის წყალობით მეფე გიორგი II გადაურჩა ტახტის მოცილის მოულოდნელ თავდასხმას, რომელიც ვინ იცის როგორ დამთავრდებოდა. გიორგი II-მ სწრაფად შეჰყარა ლაშქარი და ხოსრო ბატონი შვილი იმერეთიდან გააძევა,¹² ამასთან მისი მომხრე იმერული დიდებულების და ლევან I დადიანის დასჯაც გადაწყვიტა. იმერთა მეფემ და გურიის მთავარმა კავშირი შეკრეს და ბერი ეგნატაშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ “იწყეს შურობად და ლაშქრობად დადიანისა.”¹³

ლევან I კვლავ სტამბულს ჩავიდა და სულთანს შემწეობა სთხოვა. ბერი ეგნატაშვილის ცნობით სულთანს ოდიშის მთავრისათვის ლაშქრით შეწევნა არზრუმისა და ტრაპიზონის ფაშებისათვის უბრძანებია. თურქთა ამ ლაშქრით ლევან I სატყეპელაში დაბანაკებულა, მაგრამ გიორგი გურიელს მისთვის მოციქული გაუგზავნია, სისხლად 10000 დრაჰკანი მიურთმეუია და შერიგება უთხოვნია. ორივე მოწინააღმდეგე მხარე შერიგებულან და თურქთა ეს ლაშქარიც უომრად უკან გაბრუნებულა.

ლევან I დადიანი 1572 წელს გარდაიცვალა და მის ნაცვლად ტახტზე ავიდა მისი უფროსი ძე გიორგი, რომელიც უკმაყოფილო იყო გურიის მთავართან შერიგებით. მისი ამ განწყობილების თავისი პოლიტიკური მიზნით გამოყენება გადაწყვიტა იმერთა მეფე გიორგიმ, მან გიორგი დადიანის და თავის ძეს შერთო ცოლად.

გიორგი გურიელი მოვლენების ასეთ განვითარებას გულხელდაკრეფილი ვერ უყურებდა. ის თავისი ლაშქარით სამეგრელოში შეიჭრა, ზუგდიდი აიღო და გიორგი დადიანი ტახტიდან ჩამოაგდო, ხოლო მის ნაცვლად ოდიშის მთავრად მისი ძმა მამია დადიანი დასვა. ტახტწაგვრილი გიორგი დადიანი აფხაზეთში გაიხიზნა. ეს ამბავი 1579 წელს მოხდა.¹⁴

¹² ვახუშტი, აღწერა... გვ. 816; თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 410-411.

¹³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 361.

¹⁴ ქ. სიგუა, XVI საუკუნის მეორე ნახევრის ოდიშის მთავართა ქრონოლოგია, ჟ. „ენგური“, 1998 № 1-2, გვ. 209

იმერეთის მეფე შეურიგდა სამეგრელოში მამია დადიანის გამთავრებას. გიორგი დადიანს სხვა არაფერი დარჩენოდა, “იშოვნა ლაშქარი აფხაზეთისა, ჯიქისა და ჩერქეზისა” და სამთავრო ტახტის დასაბრუნებლად სამეგრელოს გამოეშურა. თავის სიძეს და მოკავშირეს მამია დადიანს გიორგი გურიელმა ლაშქარი მიაშველა “შეიბნენ კუალად გაემარჯვა მამიას”, დამარცხებულმა გიორგი დადიანმა, რაკი ხმლით ვერაფერი გააწყო გიორგი გურიელთან მოლაპარაკების გზას დაადგა. ამაში შემწეობა იმერთა მეფეს ევედრა. აღმოჩნდა, რომ გიორგი გურიელი წინააღმდეგი არ იყო გიორგი დადიანის ოდიშში კვლავ გამთავრებისა, ოღონდ მის მიერ მისთვის სისხლად მიცემული 10000 დრაკანის უკან დაბრუნებას მოითხოვდა. გიორგი დადიანმა გურიელს 10000 დრაკანის სანაცვლოდ, რომელიც ხელთ არ ქონდა ხოფი დაუთმო.¹⁵

გურიელის სახით ძირითადად საყრდენ გამოცლილ მამია დადიანს ისლა დარჩენოდა, რომ შერიგებოდა ტახტის დაკარგვას. მან მიიღო გონივრული გადაწყვეტილება - უფროსი ძმა ცნო ოდიშის ხელმწიფედ.¹⁶

XVII საუკუნის სამოციან-სამოცდაათიან წლებში გურია და ოდიშის სამთავროებს ხშირად უხდებოდათ ოსმალეთთან საომარი შეტაკებები. ქართველები ცდილობდნენ გონიოს ციხისა და ჭანეთის გამოგლეჯას ოსმალთა ხელიდან, ოსმალები კი საზღვრის ჭოროხიდან რიონზე გადმოტანას ესწრაფოდნენ.¹⁷

1571 წლიდან ოსმალებმა საქართველოს ზღვისპირეთის სავაჭრო ბლოკადა დაიწყეს. 1574 წლის იანვარში, მაგალითად, თურქეთის შავიზღვისპირა ნავსადგურების ყადიებმა მიიღეს საგანგებო ბრძანება, რომლითაც მათ მკაცრად ეთხოვებოდათ ოდიშსა და აფხაზეთში საჭურვლის, თოფი წამლის, ყოველგვარი სამხედრო საქონლის შეტანის აკრძალვის უმკაცრესი დაცვა. ამ ბრძანებით ოდიშ-აფხაზეთში ზღვით გამგზავრებას სულთნის საგანგებო ნებართვა ჭირდებოდა. ეს ბლოკადა 1578

¹⁵ იქვე, გვ. 210
¹⁶ ვახუშტი, აღწერა... გვ. 815-817, ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 361-362.
¹⁷ ნონა ჟველია, ოდიშის სამთავროს შიგაქართული და საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, ... გვ. 19.

წლამდე გაგრძელდა.¹⁸

1578 წელს დაიწყო ირან-ოსმალეთის ახალი ომი. სტამბულის ამასიის ზავით ირანისათვის მიკუთვნებული საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილისა და მთელი დანარჩენი ამიერკავკასიის დაპყრობას ესწრაფოდა. 1578 წლის 9 აგვისტოს ჩრდილის ტბასთან გამართულ ბრძოლაში ოსმალთა ჯარმა, რომელსაც ლალა მუსტაფა ფაშა სარდლობდა სასტიკად დაამარცხა ირანის არმია და სამცხედაი პყრო, რის შემდეგაც ოსმალები ქართლსაც შეესივნენ და 24 აგვისტოს თბილისიც აიღეს.¹⁹

იმავე 1578 წლის ზაფხულში თურქთა გემებისგან შემდგარმა ხომალდიონმა, რომელსაც ჩერქეზი ჰაიდერ ფაშა მეთაურობდა, ლაშქარი გადასხა ოდიშის სამთავროს ურჩ სამფლობელოში, აფხაზეთში, კერძოდ ცხუმში და შეიქმნა ცხუმის (ანუ თურქულად სუხუმის) საბეგლარბეგო. თურქებმა აღადგინეს ცხუმის ციხე სადაც თავიანთი ციხიონი ჩააყენეს.²⁰

1579 წელს ოსმალებმა ოდიშის სამთავროს კიდევ ერთი ნავსაყუდელი-ფოთი აიღეს, სადაც ციხე-სიმაგრე ააგეს და შიგ ციხიონი ჩააყენეს. ამის შემდეგ მათ სცადეს რიონის აყოლებით გალაშქრება და ქუთაისის აღება, მაგრამ დამარცხდნენ და ამ განზრახვაზე ხელი აიღეს.²¹

1580 წელს მოეწყო ხელახალი ლაშქრობა საქართველოში. ამჯერად თურქთა ლაშქარს სინან-ფაშა სარდლობდა. მიუხედავად იმისა, რომ თბილისის ასაღებად მიმავალ ოსმალებს ქართველთა რაზმებმა დიდი ზიანი მიაყენეს, სინან-ფაშამ მაინც შეძლო თბილისში ალყა შემორტყმულ თურქებს მიშველებოდა, მაგრამ ეს იყო და ეს. სინან-ფაშამ ვერ შეძლო უმთავრესი ამოცანის-საქართველოს დაპყრობის შესრულება.²²

სინან-ფაშამ ქართლში ლაშქრობის დროს, ქართლის მეფე სვიმონის წინააღმდეგ გამოსვლა მოსთხოვა იმერთა მეფე გიორგის. ვახუშტის ცნობით “ შემოიკრიბა გიორგი მეფემან სპანი

¹⁸ Берадзе, Мореплавание... стр.125-126.

¹⁹ მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეებში, თბ, 1971, გვ. 95-113.

²⁰ იქვე, გვ. 124.

²¹ იქვე, გვ. 124-125.

²² ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის... I, გვ. 113.

და მოიყვანა დადიან-გურიელიცა სპითა მათითა, ვინაითგან აქუნდათ ერთობა და ბრძანებულება იყო ხონთქრისა, მიუხდნენ შიდა ქართლს.”²³

1582 წელს გარდაიცვალა გიორგი III დადიანი და სამთავრო ტახტზე კვლავ მისი ძმა მამია დადიანი ავიდა. ვახუშტი ბატონიშვილი გვაუწყებს, რომ როცა გიორგი დადიანი მოკვდა და ტახტი მისმა ძმამ-მამიამ დაიკავა, გიორგი გურიელმა, რომელიც “არა დასცხრა შერიგებად გიორგი დადინსა”, ამ უკანასკნელის მცირეწლოვანი ძე ლევანი “მოიპარა” და “პატიმარ ყო ციხესა შინა შხეფისასა, განზრახვითა მამია დადიანისითა, ხოლო ყმა იგი უთმინობითა ტყვეობისათა გარდმოიჭრა ციხიდან, რეცა განლტოლყად და მოკუდა.”²⁴

მამია დადიანმა ეს გარემოება გურიაზე გალაშქრების საბაბად გამოიყენა. ის თავისი ლაშქრით გურიაში შეიჭრა, დაამარცხა გიორგი გურიელის ლაშქარი და გურიის სამთავრო ტახტზე მის ნაცვლად დასვა “ტომი გურიელისა ვახტანგ”. გიორგი გურიელი კი იძულებული გახდა სტამბოლს გადახვეწილიყო.²⁵

გიორგი გურიელი სტამბოლს დიდი ხანი დარჩა და გურიასა და ოდიშს შორის დროებით მშვიდობიანი ურთიერთობა დამყარდა.

1583 წელს გარდაიცვალა იმერეთის მეფე გიორგი და ტახტზე ავიდა მისი 12 წლის ძე ლევანი, რომლის მცირეწლოვნობით ისარგებლა ბიძამისმა კონსტანტინემ, აჯანყდა და თითქმის მთელ იმერეთს დაეუფლა. მან ხელში ჩაიგდო იმერეთის უმნიშვნელოვანესი ციხეები. ყრმა მეფე ლევანს მშველელად მამია დადიანი მოველინა. მისი დახმარებით მან შეძლო აჯანყებული ბიძის დამარცხება. მალე იმერეთა მეფე და მისი ბიძა კონსტანტინე მორიგდნენ. ამ უკანასკნელმა საუფლისწულო ყმა-მამული მიიღო.²⁶ ყოველივე ამან ოდიშის მთავრის გავლენა დასაყვედურ საქართველოში კიდევ უფრო გაზარდა.

²³ ვახუშტი, აღწერა... გვ. 819.

²⁴ იქვე.

²⁵ იქვე.

²⁶ ვ. გუჩუა, მ. სვანიძე, საქართველო XVI საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში. წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV. თბ., 1973, გვ. 140-141.

ვახტანგ გურიელის გარდაცვალების შემდეგ (1587წ.) ოსმალებს გადახვეწილი გიორგი გურიელი კვლავ გურიაში დაბრუნდა და სამთავრობო ტახტი დაიბრუნა. ამან კი გამოიწვია დასავლეთ საქართველოში შინა ომების განახლება.

ქართლის მეფე სვიმონა, რომელიც მთელი საქართველოს გაერთიანებისკენ ისწრაფოდა და რომელსაც ამ საკითხზე ოსმალების მხრიდან, რომელთანაც თითქოს მორიგებული იყო, წინააღმდეგობა არ ექნებოდა 1588 წელს იმერეთში გადავიდა და ლევან მეფეს შეუტია. იმერეთის მეფემ დახმარებისათვის ოდიშისა და გურიის მთავრებს მიმართა, მაგრამ ამაოდ. ამიტომ გოფანთოსთან 1591 წელს გამართულ ბრძოლაში²⁷ ქართლისა და იმერეთის მეფეთა ლაშქრებს შორის, იმერთა მეფე დამარცხდა და ლენხუმში გაიქცა. იმერეთი ქართლის მეფემ დაიკავა, მაგრამ როგორც კი სიმონ მეფე თბილისში დაბრუნდა, ლევან მეფემ კვლავ დაიკავა სამეფო ტახტი. იმერეთის მეფე ოდიშის მთავარს ვერ პატიობდა გოფანთოს ბრძოლაში არ მიშველებას. ლევან მეფესა და ოდიშის მთავარს შორის ურთიერთობა ისე დაიძაბა, რომ ბოლოს ომით დამთავრდა. მამია IV დადიანი ქუთაისს დაესხა თავს და იმერთა ჭაბუკი მეფე დაატყვევა. დატყვევებული ლევან მეფე შხევის ციხეში იქნა გამომწყვდეული, სადაც გარდაიცვალა კიდევ ტყვეობაში.²⁸

იმერეთის სამეფო ტახტზე მამია IV დადიანის დახმარებით კონსტანტინე უფლისწულის ძე როსტომი ავიდა. ოდიშის მთავარის ზეგავლენა იმერეთის სამეფოს საქმეებზე კვლავ გაძლიერდა. გურიის მთავარმა მას იმერეთის სამეფო სახლის მეორე წევრი ბაგრატ თეიმურაზის ძე დაუპირისპირა. გურიელმა ცოტა ხნით ბაგრატის სამეფო ტახტზე აყვანაც კი შეძლო. მაგრამ ამას იმერეთის საქმეებში ქართლის მეფის სვიმონ I-ის ხელახალი ჩარევა მოჰყვა. ქართლის მეფემ კვლავ ილაშქრა იმერეთში, ბაგრატ მეფე დაატყვევა, ქუთაისის ციხეში კი თავისი ციხიონი ჩააყენა.

მამია IV დადიანმა ოდიშს შეხიზნული როსტომ მეფე

²⁷ ქ. სიგუა, გოფანთოსა და ოფშკეთის ბრძოლების თარიღისათვის, ვ. „საქართველო“, 1998, №4, გვ. 30
²⁸ ნ. ფველია, ოდიშის სამთავროს შიგა ქართული და საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, ქუთ. 1995, გვ. 22.

კვლავ აღადგინა იმერეთის სამეფო ტახტზე. ყოველივე ამას იმერეთში ქართლის მეფის ახალი ლაშქრობა მოჰყვა. მან იმერეთს უმნიშვნელოვანესი ციხესიმაგრეები (მათ შორის ქუთაისის ციხეც) დაიკავა. როსტომ მეფემ კვლავ ოდიშს შეაფარა თავი. ქართლის მეფემ თავისი ლაშქარი ოდიშისკენ დაძრა, იმ მიზნით რომ ხელთ ეგდო ტახტწაგვრილი იმერთა მეფე. მამია დადიანს, რომელსაც იმერთა სუსტი მეფის მეზობლობა უფრო აძლევდა ხელს, ვიდრე გაძლიერებული ქართლ-იმერეთის მეფე სიმონ I, რომელსაც ამ უკანასკნელს ელჩების პირით როსტომ მეფის შეწყალება სთხოვა. მაგრამ სიმონ I-მა ოდიშის მთავრის თხოვნაზე უარი განაცხადა და მეფე ყოფილი როსტომის გაცემა მოითხოვა.

მამია IV დადიანმა ამ უარს იმით უპასუხა, რომ თავისი ლაშქარით მოულოდნელად თავს დაესხა ოდიშში სალაშქროდ გამზადებულ და ოფშკვითში დაბანაკებულ ქართლის მეფეს, რომლის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი გარეგნულად ჩანდა ძლიერი, რადგან მასში ქართლის მეფის ესოდენი გაძლიერებით შეშფოთებული მრავალი ფეოდალი იყო. ფარსადან გორგიჯანიძე გვაუწყებს, რომ ისინი მეფეს ატყუებდნენ – დადიანი გეახლებათო, დადიანს კი წერდნენ – “თავს დაგვესხითო, არ შემოგებმებითო.” ამგვარმა დალატმა სიმონ I ოფშკვითის ბრძოლაში დასამარცხებლად გაწირა. მამია IV დადიანმა სასტიკი მარცხი აგემა ქართლის მეფეს.²⁹ ოდიშის მთავარს ხელში ჩაუვარდა ზარბაზნები და დიდძალი საჭურველი.³⁰ ქართლის მეფე იძულებული შეიქმნა ხელი აეღო იმერეთის შეერთების გეგმაზე. ასე დამთავრდა საქართველოს გაერთიანების კიდევ ერთი ცდა მარცხით.

ერთ-ერთი მინაწერის ცნობით ოფშკვითის ბრძოლა, სადაც ქართლისა და ოდიშის ჯარები შეიბნენ და “ოდიშართ გაემარჯვა 1591 წელს მომხდარა.”³¹ ბერი ეგნატაშვილის ცნობით

²⁹ ზოგი წყარო ოფშკვითის ომში სიმონ მეფის მოწინააღმდეგე ოდიშის მთავრად მანუჩარ I დადიანს მიიჩნევს, მაგრამ როგორც ჩანს ეს შეცდომაა (ქ. სიგუა, XVI საუკუნის მეორე ნახევრის ოდიშის მთავართა ქრონოლოგია, გვ. 211)

³⁰ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 533.

³¹ ე. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალები, წ. II ტფ., 1913, გვ. 45.

კი 1593 წელს. როგორც ირკვევა უფრო სწორი ეს უკანასკნელი თარიღია.³² 1596 წელს მამია IV დადიანი გარდაიცვალა და ტახტზე მისი ძე მანუჩარ I ავიდა.³³

1611 წელს მანუჩარ დადიანი ნადირობისას ერთერთ თავის ამალის წევრს შეეჯახა, ცხენიდან გადმოვარდა და სასიკვდილოდ დაიმტვრა. მომაკვდავმა მთავარმა დიდებულები იხმო და მთავრად თავისი 14 წლის ძე ლევან II გამოაცხადა. მის სრულწლოვანებამდე კი სამთავროს მართვა თავის ძმას გიორგი ლიპარტიანს დაავალა.

1612 წელს, ირან-ოსმალეთის მორიგი ომის დამთავრებისთანავე, სტამბულმა გურიისა და ოდიშის მთავრების დასჯა გადაწყვიტა მათ მიერ 1609 წელს თურქთა მიერ დაპყრობილ აჭარაში ლაშქრობის და იქიდან თურქთა განდევნის გამო. განრისხებულმა სულთანმა გურიასთან და ოდიშთან ვაჭრობა აკრძალა და ამ გზით საქართველოსათვის აუცილებელი საქონლის შეტანა შეაფერხა.

ოდიშისა და გურიის სამთავროებმა 1614 წელს სტამბულში საგანგებო ელჩები გაგზავნეს და ზავის დადება ითხოვეს. ოსმალეთის ხელისუფლება დიდ ხანს ყოყმანობდა, მაგრამ ბოლოს მაინც გადაწყვიტა ზავზე დათანხმებულიყო და ქართველ მთავრებთან მოსალაპარაკებლად ელჩად ომერ-ფაშა გაგზავნა.³³ თურქთა მიერ შემოთავაზებულ ზავის პირობებს გურიის მთავარი დათანხმდა და 1614 წლის 13 დეკემბერს მან ხელი მოაწერა ოსმალეთთან საზავო ხელშეკრულებას. მალე, 1615 წლის თებერვალში, მერკულაში ამგვარ ხელშეკრულებას ხელი მოაწერა ლევან II დადიანმაც, რომელიც 1614 წლიდან უკვე დამოუკიდებლად მართავდა სამთავროს.³⁴ ლევან II დადიანი, რომელიც ვახუშტის სიტყვებით, რომ ვთქვათ “იყო ბოროტი, ხუანჯიანი, ამაყი, მზაკვარი და ძვირის მომხსენე და იმარჯვიდა უამთა.” დიდად ნიჭიერი, მამაცი და უტყუარი პოლიტიკური აღღოთი დაჯილდოებული კაცი იყო. ამან განაპირობა მისი ზეობისას ოდიშის სამთავროს უზომოდ გაძლიერება, იგი თავის

³² ქ. სიგუა, ვოფანთოსა და ოფშეკეთის ბრძოლების თარიღისათვის, გვ. 31
³³ მ.თამარაშვილი, ისტორია კათალიკოსობისა ქართველთა შორის, თბ. 1902, გვ. 136.
³⁴ ილია ანთელავა, ლევან II დადიანი, თბ. 1990, გვ. 49-50.

მიზნების მისაღწევად არაფერს თაკილობდა.

ლევან II დადიანმა თავნება აფხაზ ფეოდალთა ოდიშის სამთავრო ტახტისადმი კეთილგანწყობისა და შეძლებისდაგვარად მორჩილებაში ყოლის, მოთოკვის მიზნით 1614 თუ 1615 წელს ცოლად შეირთო თავად სეტმან შარვაშიძის ასული თავნური.³⁵ 1616 თუ ამის მომდევნო წელს იმერეთის მეფე გიორგიმ თავისი ერთერთი თავადი პაატა წულუკიძე, რომელსაც ვახუშტის ცნობით “უხმობდნენ წუწკად”, რაღაცის გამო (“რისამე ზედა”) შერისხა, “მიუხუნა მამულნი და პაატა წულუკიძე ლევან დადიანსა თანა.”³⁶ ოდიშის მთავრის კარზე პაატა წულუკიძემ დიდი გავლენა მოიპოვა. ბევრ რამეს ლევან II სწორედ მისი რჩევით აკეთებდა.³⁷ მან “უმეტებად შთაუღვად ლევანს მტრობა გიორგი მეფისა და მარადის განუზრახვიდა.”³⁸

მას შემდეგ რაც იმერეთის მეფისწულმა, ტახტის მემკვიდრე ალექსანდრემ თავის ცოლს, გურიის მთავრის მამიას ასულს თამარს “შესწამა...რეცა სიძუაც ქუთათელისა ვაჭრისა თანა, განუტევა...და წარავლინა ძით თვისით ბაგრატით მამისა მისისა თანა...”,³⁹ გურიის შეურაცყოფილმა მთავარმა იმერეთის წინააღმდეგ ოდიშის სამთავროსთან დაახლოების მიზნით თავისი ძისათვის, სიმონ გურიელისათვის ოდიშის ჭაბუკ მთავარს ლევან II დადიანის დის-მარიამის ხელი ითხოვა. ლევან II დადიანს სწორედ ეს უნდოდა. გახარებულმა იმით, რომ ამ დინასტიური განქორწინებით, დაიწყო “მტერობა გურიელისა და მე-

³⁵ ამ ქორწინების თარიღად მიიჩნეოდა 1621 წელი (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 302; დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, II თბ. 1965, გვ. 419. З. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии. VI-XVII вв., Сух. 1959, გვ. 262) მაგრამ პროფესორებმა თ. ბერაძემ და ი. ანთელავამ დამაჯერებლად ცხადვეს, რომ ეს ქორწინება 1614 ან 1615 წელს უნდა მომხდარიყო (ი. ანთელავა, ოდიშის სამთავროს პოლიტიკური ისტორიიდან, „საისტორიო კრებული“, ტ. V, თბ., 1976, გვ. 116-118. თ. ბერაძე, ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, თბ. 1964, 122.

³⁶ ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 825.

³⁷ ა. ტულუში, ოდიშის სამთავროს ვეზირი პაატა წულუკიძე, ჟ. „მაფშალია“, 1997, №2, გვ. 154-159.

³⁸ ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 826.

³⁹ იქვე.

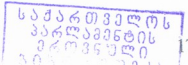

ფისა," ვახუშტის ცნობით "მისცა დაი თვისი სიმონს ძესა გურიელისასა."⁴⁰ ასე დაიწყო ოდიშის მთავრის ბრძოლა იმერეთის მეფის წინააღმდეგ, ბრძოლა, რომლის საბოლოო მიზანს, როგორც ჩანს ლევან დადიანის სკიპტრის ქვეშ მთელი დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება წარმოადგენდა. კარგად ჭკვრეტდა რა ოდიშის და გურიის სამთავროთა დაახლოების მოსალოდნელ შედეგს, იმერეთის მეფემ დასწრება გადაწყვიტა და ლაშქრის შეყრას შეუდგა, მაგრამ ლევან დადიანმა სწრაფად შეპყარა ოდიშის ლაშქარი, რომელშიც აფხაზებიც იყვნენ და ჯიქებიც, და 1621 წელს იმერეთში შეიჭრა. ბრძოლა მოხდა ქუთაისის ახლოს, გოჭოურასთან, ოდიშის მთავარმა პირველი სასტიკი მარცხი აგემა იმერეთის მეფეს,⁴¹ რომელიც იძულებული იყო ბრძოლის ველიდან გაქცეულიყო.⁴²

ნებიერ აფხაზ თავად სეტმან შარვაშიძის ასულ თანური აზე ქორწინება, რომელსაც აშკარად პოლიტიკური სარჩული ჰქონდა, თანამეცხედრულ სიყვარულში ვერ გადაიზარდა. ლევან II დადიანს თავდავიწყებით შეუყვარდა თავისი გამზრდელის, ასაკოვანი ბიძის გიორგი ლიპარტიანის ახალგაზრდა ლამაზი ცოლი ნესტან-დარეჯან ჭილაძე. 1622 წელს, იმერეთის მეფეზე გამარჯვებით საკუთარ ძლიერებაში დარწმუნებულმა ლევან II დადიანმა, თავის თანამეცხედრეს, დედოფალ თანურიას ვეზირ პაპუნა ანჯაფარიძესთან.⁴³ ღალატი შეწამა,⁴⁴ ცხვირი დააჭრა, აფხაზეთი დალაშქრა და იქ დატოვა. იქიდან

Handwritten notes in blue ink on the left margin, including the number 3 and some illegible characters.

⁴⁰ იქვე.
⁴¹ გოჭოურის ბრძოლის თარიღად 1623 წელი იყო მიჩნეული, პროფ. ილია ანთელავამ კი ეს ბრძოლა 1621 წლით დაათარიღა, რაც ვფიქრობ უფრო სწორი უნდა იყოს. (ილია ანთელავა ლევან II დადიანი, გვ. 58-62).
⁴² ე. კერიოლია, ილორის წმინდა გიორგის ხატის წარწერა, ენიშნის მოამბე, ტ. XIII, თბ. 1943, გვ. 149.
⁴³ ის ვეზირი ვისთანაც ღალატი დასწამა ლევან II დადიანმა თავის მეუღლეს თანურია შარვაშიძეს, მკვლევარებს შეცდომით მერაბ ქორთოძე ეგონათ, მაგრამ დადგინდა, რომ ის ყოფილა პაპუნა ანჯაფარიძე (ა. ტულუმი, ერთი უცნობი ხატის წარწერა ანუ ლევან დადიანის მიერ დასჯილი ვეზირის ვინაობა. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, VIII, თბ., 1993, გვ. 169-172).
⁴⁴ ჟან შარდენის მოგზაურობა, ფრანგულიდან თარგმნა... მზია მგალობლი-შვილმა, თბ. 1975, გვ. 233.

მობრუნებულმა ბიძას ცოლი წაართვა და თვითონ შეირთო. ლევან II-ის ამ უზნეო და მკრეხელური საქციელის გამო სამეგრელო შინაომის საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა, მაგრამ ბედად გიორგი ლიპარტიანი დარდისაგან რამდენიმე დღეში გარდაიცვალა.⁴⁵

ლევან II დადიანის მიერ თანურია შარვაშიძისადმი გამოჩენილმა სისასტიკემ და მისმა თავიდან მოშორებამ ლაღატში ბრალდებით, სამეგრელოს მთავრის ურთიერთობა თავის ისედაც ურჩ ხელდებულეთან-აფხაზებთან კიდევ უფრო გაამწვავა. შეურაცხყოფილი აფხაზები ოდიშის მთავარს გადაუმტერნენ. დაიწყო აფხაზთა განუწყვეტელი თავდასხმები მომიჯნავე მეგრულ სოფლებზე.

ლევან II-ის გაძლიერებით შეშფოთებული გურიის მთავარიც მის მოწინააღმდეგეთა ბანაკში აღმოჩნდა. ნაწილი ოდიშელი დიდებულებისა, რომლითაც სახელოწაგვრილი და სამეთვალყუროდ გურიის მთავრისათვის გაგზავნილი ვეზირი პაპუნა ანჯაფარიძე თავკაცობდა, შეითქვნენ და ლევან II-ის მოკვლა და მის ნაცვლად მისი ძმის იოსების (იესეს) გამთავრება გადაწყვიტეს. მაგრამ შეთქმულება დამარცხდა, რადგან მთავარი ბედად გადარჩა, ის მხოლოდ მსუბუქად დიჭრა.⁴⁶ ლევან II სასტიკად გაუსწორდა შეთქმულებს, ნავეზირალი პაპუნა ანჯაფარიძე ჯერ დაახრჩვეს, შემდეგ მისი გვაში ზარბაზანში ჩატენეს და გასროლით ნაკუწებად აქციეს.⁴⁷ თავის ძმას იოსებს მთავარმა თვალები დასთხარა და მთელი ქონება ჩამოართვა.⁴⁸

1625 წელს სიმონ გურიელმა მოკლა თავისი მამა, გურიის მთავარი მამია “მწოლარე სარეცელსა ზედა ძილად”⁴⁹ და თვითონ ავიდა სამთავრო ტახტზე.

ლევან II დადიანმა ეს გამოიყენა გურიაში გალაშქრების საბაბად. “შეკრიბა სპანი და მივიდა ლანჩხუთს, მიზეზ-პყო და მიუთხრა სვიმონ გურიელსა, ვინაითგან მოჰკალ მამა შენი, არღარა მნებაეს მოყურობა შენი, მომეც დაი ჩემი და უკუნეჲქცე.”⁵⁰

⁴⁵ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, გვ. 19.

⁴⁶ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, გვ. 20.

⁴⁷ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, გვ. 21.

⁴⁸ იქვე.

⁴⁹ ვახუშტი, აღწერა... გვ. 826.

⁵⁰ იქვე, გვ. 827.

სვიმონ გურიელი ასეთ შეურაცმყოფელ წინადადებაზე ცხადია არ დათანხმდა, შეჰკრიბა ლაშქარი და ლევან II-ს შეეპყრობა. ოდიშის მთავარმა სასტიკად დაამარცხა გურიის ლაშქარი. სვიმონ გურიელი ტყვედ ჩაუვარდა დადიანს, რომელსაც მისი ბრძანებით თვალები დათხარეს.

ტახტიდან ჩამოგდებული სვიმონ გურიელის ნაცვლად ლევან II-მ გურიის სამთავრო ტახტზე დასვა აფხაზეთის კათალიკოსი მალაქია გურიელი, რომელიც ოდიშის მთავრის ანგარიშით მისი ყურმოჭრილი მონა უნდა გამხდარიყო და ასეც მოხდა, რადგან მალაქიას, როგორც დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ხელისუფლის კუთვნილი 24 მამულიდან 18 ოდიშის სამთავროში იყო და ლევან II-ისადმი ურჩობის შემთხვევაში თავისი შემოსავლის უმთავრეს ნაწილს კარგავდა. ამ გზით ლევან II დადიანმა გურიის სამთავრო თავისი სამთავროს პოლიტიკურ დანამატად აქცია.

კათალიკოსი მალაქია გურიელი გურიის მთავრად გარდაცვალებამდე -1639 წლამდე იჯდა. მისი გარდაცვალების შემდეგ ლევან II დადიანმა გურიის მთავრად დასვა ვახტანგ გურიელი, რომელიც მალე (1640წ) გარდაიცვალა. ლევან II-მ გურიის მთავრად ამჯერად თავისი ნახევარდის-მარიამ დადიანის ნახევარძმა ქაიხოსრო გურიელი დასვა. გურია ლევან II-ის სიკვდილამდე დარჩა ოდიშის მთავრის მორჩილ სამფლობელოდ.

არქანჯელო ლამბერტის ცნობით, “იმ დროს, როცა დადიანი გართული იყო თავისი ძმისაგან დაწყებული ამბოხის დაცხრომის საქმეში,” აფხაზები განუწყვეტლივ თავს ესხმოდნენ მოსაზღვრე მეგრულ სოფლებს, რომელთა მკვიდრნიც ტყვედ მიჰყავდათ.⁵¹

როცა გურია თავის მორჩილ სამთავროდ იქცა, ლევან II გათავხედებული აფხაზების ალაგმვას შეუდგა. მან რამდენჯერმე წარმატებით ილაშქრა მათ წინააღმდეგ. ამ ლაშქრობების შესახებ თვითონ ლევან II მოგვითხრობს მისი ბრძანებით მოჭედილ იღორის წმინდა გიორგის ხატის წარწერაში: “ მიუხედავად შარვაშიძეს ზუფუს, მუწუს წყალს აქეთ ავაოხრეთ. კიდევ მიუვედით ზუფუს, კაპოეტის წყლის აქეთ სრულებით დავსწვით,

⁵¹ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, გვ.22.

ავაოხრეთ და სადაცა სიმაგრე იყო ავიდეთ და გავაცუდეთ და კაპოეტის წყალზე შემოგუებნეს ზუფუარი და სიხუარი მარჯანიშანი და შანიები და გაგვემარჯვა და დავხოცეთ და ზოგი ხელთ დავკრწა და გამარჯვებული მოვედით.⁵²

აქ აღწერილი ორი ლაშქრობიდან პირველი მარი ბროსეს აზრით 1628 წელს უნდა მომხდარიყო.⁵³ მეორე კი, როგორც ირაკლი ანთელავა ფიქრობდა, 1634 წლის ახლო ხანებში (არა უგვიანეს 1635 წლისა).⁵⁴

ამ ლაშქრობების შედეგად ლევან II დადიანმა შეძლო მისი ტახტის ურჩი აფხაზი ფეოდალებისა და ნებიური თემების დამორჩილება, - აიძულა რა ისინი კვლავ ელიარებიანთ თავი ოდიშის მთავრის ყმებად. აფხაზებმა იკისრეს ხარკის გადახდა მწვეარძაღლებისა და ქორ-მიმინოების სახით, მათ აგრეთვე ევალებოდათ ოდიშის მთავრის ლაშქრობებში მონაწილეობა. ბერ ენატაშვილის ცნობით ოდიშის მთავარს “მორჩილებდნენ სრულიად აფხაზნი და შარვაშიძენი ყმობდნენ და ულაშქრებდნენ.”⁵⁵

ფეშანგი ხითარიშვილი, რომელიც 1661 წელს სამეგრელოში იყო ნამყოფი, გვაუწყებს, რომ ლევან დადიანს აფხაზეთი ეჭირაო “ხარაჯისა მოსართმევლად” (ანუ ხარკს იღებდაო აფხაზთაგან), ზაფხულობით ზუფუში მიდიოდა და იქ ჩერდებოდა დიდი ხნით.⁵⁶ აქედან აშკარაა, რომ აფხაზეთი ოდიშის მთავრის საბრძანებლო იყო, მაგრამ თავნება აფხაზი ფეოდალები და ნებიური თემები, მოსაზღვრე მეგრულ სოფლებზე თავდასხმებს არ იშლიდნენ და ეს გასაგებიცაა, რადგან უკვე გააფხარებული აფხაზები აფსართა (აფსუების) ცხოვრების წესზე - ომითმხვეჭელობაზე იყვნენ გადასულნი და მათ ძირითად საარსებო წყაროს მეზობლებზე თავდასხმები, ძარცვა და ტყვეობით ვაჭრობა წარმოადგენდა.

სწორედ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ ლევან II დადიანმა

⁵² კ.კრივოლია, ილორის წმინდა ხატის წარწერა, ენიშკის მოამბე, ტ. XIII, თბ., 1942, გვ. 154-155.

⁵³ M. Brosset, Rapports, ... Huitieme rapport, p. 102.

⁵⁴ И. Антелава, Очерки по истории Абхазии XVII-XVIII веков, Сухуми, 1951, стр. 96.

⁵⁵ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 349.

⁵⁶ ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, გვ. 84.

“აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის”⁵⁷ ააშენა მეცნიერებაში კელასურის კედლად ცნობილი თავდაცვით ნაგებობათა დიდ რიგი, რომელიც თითქმის 40. 000 ბიჯზე იყო გადაჭიმული. ის ზღვის პირას, კელასურთან იწყებოდა და მდინარე ღალიძგას სათავემდე აღწევდა.⁵⁹

ეს კედელი აფხაზთა და მეგრელთა იმდროინდელი ეთნიკური საზღვრის გასწვრივ იყო აშენებული. რაც შეეხება ოდიშის პოლიტიკურ საზღვარს, ის საკუთრივ აფხაზეთსაც მოიცავდა.

თავისი ურჩი ქვეშევრდომების-აფხაზური სათავადოებისა და უბატონო თემების ხელახალი დამორჩილების შემდეგ, ლევან II დადიანის ბრძოლამ იმერეთის წინააღმდეგ ახალი ძალით იფეთქა.

ლევან II დადიანი უაღრესად მოქნილი პოლიტიკოსი იყო. 1632 წელს მან ქართლ-კახეთის მეფის თეიმურაზ I-ის მიერ ირანის წინააღმდეგ მოწყობილ ქართულ სახელმწიფოთა იმ გაერთიანებულ ლაშქრობაში მიიღო მონაწილეობა თავისი ლაშქრით, რომელშიც ქართველებმა, ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, „განჯა-ყარაბაღი არეზამდისინ დაარბიეს და ააოხრეს“. ამ ლაშქრობაში ლევან II და იმერთა მეფე გიორგი გვერდი-გვერდ იბრძოდნენ მტრის წინააღმდეგ. მაგრამ მალე პოლიტიკური ვითარება შეიცვალა. ქართლში ირანის კაცი, ხოსრო-მირზად წოდებული როსტომ-ხანი გამეფდა. ამ უკანასკნელმა, რომელსაც ძლიერი მოკავშირე სჭირდებოდა ლევან II-ის სახით, მას დის ხელი სთხოვა. ოდიშის მთავარი სიამოვნებით დათანხმდა, რადგან იმერეთის მეფის წინააღმდეგ უკეთეს მოკავშირეს ვერ იპოვიდა.

1634 წელს, იმ მიზნით რომ არ დაეშვა ლევან II დადიანის და ქართლის მეფე როსტომის დამოყვრება, რაც იმერეთის მტრულ გარემოცვაში მომწყვედევას უქადდა, იმერეთის მეფემ

⁵⁷ ვახუშტი, აღწერა... გვ.782.

⁵⁸ .Ю. Воронов, В мире архитектурных памятников Абхазии, М. 1978, стр. 97-104

⁵⁹ თ.ბერაძე, XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ოდიშის რუკა, „ძველის მეგობარი“, №21, თბ., 1970. გვ.42-47; მისივე: ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით „მაცნე“ (ისტორიის...სერია) 1977, №3.

განიზრახა არ დაეშვა ოდიშის მთავრის დის მარიამისა და ქართლის მეფე როსტომის ქორწინება და ამ მიზნით გადაწყვიტა თავის დასხმოდა მექორწილეებს, რომლებიც ბაღდათთან უნდა შეერილიყვნენ ნეფისათვის პატარძლის გადასაცემად, მაგრამ ლევან II დადიანმა დაასწრო და თვით იმერთა მეფე გიორგი იგლო ხელთ.⁶⁰ იმერეთის სამეფოზე თავდასხმები ოდიშის მთავარს სიკვდილამდე არ შეუწყვეტია.

თურქეთმა ძალიან მტკივნეულად აღიქვა ირანის ხელდუბული ქართლის მეფისა და თავისი ყმადნაფიცი სამეგრელოს მთავრის დამოყვრება, რადგან ეს ფაქტი, თავის საწინააღმდეგო აქტად მიიჩნია. თურქეთი შავიზღვისპირეთში ყოზილბაშების (ირანელების) გამოჩენას მოელოდა. მუსტაფა ნაიმი გვაუწყებს სასაზღვრო სანჯაყების ბეგებს ებრძანათ ოსმალეთის საზღვრების დასაცავად თადარიგის დაჭერა ადანიის ბეგლარბეგის მეთაურობით.⁶¹

მართალია ლევან II დადიანი კვლავინდებურად თავს თურქეთის სულთნის ყმადნაფიც ხელმწიფედ აღიარებდა, მაგრამ უარს ამბობდა თავისი ლაშქრით თურქთა მიერ წარმოებულ ომებში მონაწილეობის მიღებაზე. მაგალითად 1635 წელს, ირან-ოსმალეთის ომის დროს, თურქეთის სულთნის ბრძანებათავისი ლაშქრით მიშველებოდა ერევნის მოალყე თურქთა ჯარს-ლევან II არ შეასრულა.⁶²

ლევან II დადიანი ერთმორწმუნე მფარველისა და მოკავშირის ძიებაში იყო, მან 1636 წელს რუსეთს ელჩად გააგზავნა ჯვარის მამა გაბრიელ გეგენავა.⁶³ 1639 წელს რუსეთის მეფემ სამეგრელოში საპასუხო ელჩობა გამოაგზავნა ფეოდორტ ელჩინის მეთაურობით, მაგრამ ამ ელჩის არასასურველმა ქცევამ, თვით ელჩობის მიმართ ოდიშის მთავარი ცუდად განაწყობ, რაც საბოლოო ჯამში რუსების დიპლომატიური მარცხით დამთავრ-

⁶⁰ ა. ტულუში, ცხოვრება და ღვაწლი ღებოფალ მარიამ დადიანისა, თბ., 1993, გვ. 11.

⁶¹ მუსტაფა ნაიმი, ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქული ტექსტი ქართული თარგმნით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნოდარ შენგელიამ, თბ., 1979, გვ. 73.

⁶² არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა... გვ. 30-31.

⁶³ ა. ტულუში, გაბრიელ გეგენავა - უცნობი ჯვარის მამა, უ. „საქართველო“, 1998, გვ. 32-36

და. წერილში, რომელიც სამშობლოში გაბრუნებულ რუს ელჩებს ლევან II-მ გაატანა განსხვავებით იმ წერილისაგან, რომელიც გაბრიელ გეგენავას მიჰქონდა, ის უკვე დაცვა-მფარველობის ნაცვლად, ეკლესიის მოსახატავად საღებავებისა და მსატერების გამოგზავნაზე იყო ლაპარაკი.⁶⁴

ლევან II დადიანმა, რომელიც თავის სამთავროში ვაჭრობის აყვავებას ესწრაფვოდა, შეიმუშავა სამეგრელოზე გავლით ევროპასა და სპარსეთს შორის აბრეშუმის სავაჭრო გზის ამოქმედების გეგმა. ამ მიზნით მან რუსში 1636 წელს დაარსა „ქალაქი“ (როგორც მაშინ ეძახდნენ სავაჭრო-სახელოსნო ადგილს, შემდეგ დაუკავშირდა ვენეციის სავაჭრო წარმომადგენელს სტამბოლში და მიიღო კიდევ დაპირება ვენეციელი ვაჭრების სამეგრელოში გამოგზავნის შესახებ, მაგრამ ეს დაპირება დაპირებად დარჩა. ამის შემდეგ ლევან II-მ რომის პაპსაც აახლა თავისი ელჩი, მაგრამ ოდიშის მთავრის პროექტი მისმა უწმინდესობამ ყურად არ იღო. ასე დამთავრდა მარცხით ლევან II-ის ცდა აღედგინა ჩვენს ქვეყანაზე გამავალი დიდი სავაჭრო გზა.

ლევან II დადიანი 1657 წელს გარდაიცვალა. ტახტზე ავიდა მისი შვილი ალექსანდრე დამბლა დაცემული, რომელიც ერთ თვეში, იმერეთის მეფის ალექსანდრე III დახმარებით ტახტიდან ჩამოაგდო ვამეყ III დადიანმა.

1658 წელს ლევან II-ის ძმისწულმა ლიპარიტ დადიანმა მცირე ხნით შეძლო ვამეყ III-ის ტახტიდან ჩამოგდება, რაშიც მას თავის მომხრე ოდიშელებთან ერთად მამიდამისი – მარიამ დედოფალი ეხმარებოდა. ამ უკანასკნელის ბრძანებით სამეგრელოში გაიგზავნა ქართლის სამეფოს ლაშქარი ზაზა ციციშვილის სარდლობით, მაგრამ იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-მ ბანძასთან გამართულ ბრძოლაში დაამარცხა ლიპარიტ III და მისი შემწენი (ქაიხოსრო გურიელი და ფართ-ფაშა) და სამეგრელოს სამთავრო ტახტზე „კუალად“ ვამეყ III დასვა.⁶⁵

მეფე ალექსანდრე III-ის გარდაცვალების შემდეგ იმერეთში

⁶⁴ ილია ანთელავა, ლევან II დადიანი, გვ. 101.

⁶⁵ ა. ტულუში, ცხოვრება და ღვაწლი დედოფალ მარიამ დადიანისა, თბ. 1992, გვ. 41-42

არეულობა დაიწყო. მომაკვდავი მამის მიერ ტახტზე დასმული ერთადერთი ძე ბაგრატ IV რამდენიმე კვირაში დედინაცვალმა დარეჯან დედოფალმა დაამხო და საძულველ გერს თვალები დასთხარა. ქმრად უკანონოდ შობილი ვახტანგ ბაგრატიონი (ჭუჭუნიაშვილი) შეირთო, მეფედ გამოაცხადა და ძალაუფლება ხელში ჩაიგდო. მაგრამ ნაბიჭურის მეფობის არ მკადრე იმერელმა დიდებულებმა 1659 წელს შეთქმულება მოაწყვეს, რომლის ნაწილმა იმერეთის ტახტი ვამეყ III დადიანს შესთავაზა, ნაწილმა კი ქართლის მეფე ვახტანგ V-ს (შაჰნავაზს). ვამეყ III დადიანმა დაასწრო ქართლის მეფეს, დარეჯან დედოფალი და მისი ქმარი დაატყვევა და იმერეთის სამეფო ტახტი თვითონ დაიკავა. ქართლის მეფეს კი იმერეთის აღმოსავლეთი ნაწილი დაუთმო. მაგრამ ვამეყ III დადიანის მეფობა დიდ ხანს არ გაგრძელებულა. 1661 წელს ის ტახტიდან ჩამოაგდო ვახტანგ V შაჰნავაზმა, რომელმაც იმერეთში მეფედ თავისი ძე არჩილი დასვა, ოდიშში კი ლევან III დადიანი გაამთავრა.⁶⁶

თურქეთმა ირანის ხელდებულ ქართლის მეფის მიერ იმერეთში თავისი ძის მეფედ დასმა იმერეთზე მისი უფლების ხელყოფად მიიღო და 1662 წლის მიწურულს, მას შემდეგ, რაც აქ არჩილ მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება მოამზადა და ვეზირი ხოსია ლაშხიშვილი მოაკვლევინა,⁶⁷ იმერეთისკენ დიდი ლაშქარი დაძრა ყარსის ფაშა ასსეიდ იუსუფის სარდლობით, ჭაბუკი მეფე არჩილი იძულებული შეიქნა გაქცეულიყო. იმერეთის მეფედ თურქებმა დემეტრე გურიელი დასვეს,⁶⁸ ხოლო ოდიშის მთავარი თურქებს ეახლა, სულთნის ყმადნაფიცობა აღიარა და ხარკის გადახდაც იკისრა.

ლევან III დადიანის შუამდგომლობით შაჰნავაზმა მასთან საპატიო ტყვეობაში მყოფი უსინათლო ბაგრატ IV გაანთავისუფლა და ის კვლავ იმერეთის სამეფო ტახტზე ავიდა. მაგრამ მალე ურთიერთობა იმერეთის მეფესა და ოდიშის მთავარს შორის იმდენად გართულდა, რომ დაიწყო ოდიშ-იმერეთის ომი,

⁶⁶ ა. ტულუში, ვამეყ III დადიანი-იმერეთის მეფე. თ. „ენგური“ 1999, №1.

⁶⁷ ა. ტულუში, ვახუშტის ერთი ცნობის გამო. თ. „ისტორია და გეოგრაფია სკოლაში“, 1986 წ. №3, გვ. 73-75.

⁶⁸ ა. ტულუში, დემეტრე გურიელის მეფობის თარიღისათვის. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, №7, თბ. 1988, გვ. 165-167.

რომელიც გაუთავებელ მიხდომ-მოხდომებით, ერთმანეთს აოხრებითა და გადაწვა-გადაბუგვით ხასიათდებოდა. ამ ომში ლევან III, რომელსაც იმერეთის სამეფოსათვის, ლენხუმისა და საჭილაო-სამიქელაოს წართმევა სურდა, არაერთ ბრძოლაში დამარცხდა. სამეგრელოს ამ უნიჭო და მალემრწემენმა მთავარმა ჭყონდიდელ ეპისკოპოსის გაბრიელ ჩიქვანის რჩევით სალიპარტიანო და ოდიში ამ ყველაზე დიდი სათავადოს ფლობისათვის აუცილებელი ლიპარტიანის გვარი⁶⁹ და ამ გვარის სამფლობელო – სალიპარტიანო ჭყონდიდელის ძმას ლენხუმელ აზნაურ კაცია ჩიქვანს, რომელსაც 1668 წლიდან ლენხუმის სარდალ-მოურავის სახელი ეჭირა.⁷⁰ კაცია ჩიქვანმა მალე ოდიშის ვეზირის სახელოც იგდო ხელთ, დაამარცხა რა “დვისმას ომად” წოდებულ შეტაკებაში ოდიშის ვეზირი დვისმამა ჯოლია⁷¹ და სამთავროს ფაქტიური გამგებელი შეიქმნა.

1672 წელს სამეგრელო თურქებმა დალაშქრეს, მათ გურიის მთავარიც ახლდა თავისი ლაშქრით. თურქებმა ვერ აიღეს რუხის ციხე, სადაც ოდიშის მთავარი იყო გამაგრებული. ამ დროს სამეგრელოში მყოფი ფრანგი მოგზაურის ჟან შარდენის (1643-1713) ცნობით თურქებმა და გურულებმა უბოძა, რუხის ციხესთან ოთხი დღის დგომის შემდეგ ორი ათასზე მეტი ტყვე წაიყვანეს და დიდი ნადავლით წავიდნენ.⁷²

ლევან III დადიანის გარდაცვალების (1680 წ) შემდეგ კაცია ჩიქვანი (გარდ.1681 წ) და მისი ძე გიორგი ჩიქვანი, რომელიც მამის მსგავსად ლიპარტიანის გვარს ატარებდა, რადგან ეს გვარი, სალიპარტიანოს ფლობის უფლებას იძლეოდა, სამეგრელოს ფაქტიური მმართველები შეიქმნენ. დადიანთა ძველი სამთავრო საგვარეულოს უკანასკნელი წარმომადგენელი,

⁶⁹ ა.ტულუში, გვარის სოციალური ფუნქცია ფეოდალურ საქართველოში. ფ. „ცისკარი“, 1997, №8. გვ.130.

⁷⁰ ა.ტულუში, ჩიქვანთა გამთავრების ისტორიიდან სამეგრელოში, ფ. „რიწა“, 1991, №1, გვ. 138; მისივე: ლენხუმი, XVIII ს.უკუნის მეორე ნახევარში, ფ. „მაცნე“, (ისტორიის... სერია), 1988, №1. გვ.82. მისივე: ვახუშტის ერთი ცნობის გამო, ფ. „ისტორია და გეოგრაფია სკოლაში“, 1986, გვ.73-75.

⁷¹ ა.ტულუში, ლევან III დადიანის ვეზირ ლეუსმამას ვინაობისათვის, ფ. „ფენიქსი“, 1996, №1, გვ. 114.

⁷² ჟან შარდენის მოგზაურობა, გვ.250.

მთავარი ლევან IV, სათამაშო თოჯინა იყო ყოვლის შემძლე ღიპარიტიანის ხელში. ამიტომ, 1694 წელს მან ტახტი მიატოვა და ოსმალეთში გაიხიზნა. ამით დამთავრდა დადიანთა ძველი საგვარეულოს მბრძანებლობის ხანა სამეგრელოში. სამთავრო ჩიქვანთა ხელში გადავიდა, მაგრამ გიორგი ჩიქვანლიპარიტიანს, იმისთვის რომ ოდიშის სამთავრო ტახტზე და სამთავრო (სახასო) ყმა-მამულებზე კანონიერი უფლება ჰქონოდა აუცილებელი იყო, რომ იმერეთის მეფეს მისთვის დადიანის გვარი ებოძებინა, რადგან მხოლოდ გვარი დადიანი იძლეოდა ოდიშის სამთავრო ტახტის, გვირგვინისა და სახასო ყმა-მამულების ფლობის უფლებას. როგორც ირკვევა, სწორედ ამ მიზნით შეირთო მან იმერეთის ფაქტიური გამგებლის (შემდეგ კი სულაც მეფის) გიორგი აბაშიძის ასული და თავისი ამ სიმამრის დახმარებით იმერეთის მეფისაგან 1701 წელს მიიღო კიდევ სანუკვარი გვარი და ოდიშის მთავრადაც ეკურთხა.⁷³

ლევან III დადიანი იმთავითვე მოექცა ნიჭიერი და ცბიერი პიროვნების, ცვაგერულ-ჭყონდიდელ ეპისკოპოსს გაბრიელ ჩიქვანის გავლენის ქვეშ. ამ უკანასკნელმა, გაითვალისწინა რა ოდიშის ამ მთავრის მისწრაფება – დაუფლებოდა ლეჩხუმს, ურჩია მას, რომ საღიპარიტიანო – ეს ყველაზე დიდი სათავადო, რომლის კანონიერ ფლობელთა ღიპარიტიანთა საგვარეულო დიდი ხნის ამოწყვეტილი იყო, მემკვიდრეობით (ანუ გვარლიპარიტიანის ბოძებით) მიეცა ლეჩხუმის სარდალ-მოურავ კაცია ჩიქვანისათვის, რომელიც ამ ეპისკოპოსის ძმა იყო. ლევან III-მ კაცია ჩიქვანს ღიპარიტიანობა უბოძა.

ამ დროიდან დაიწყო ჩიქვანთა აღზევების ხანა სამეგრელოში, რაც უსასტიკესი შინა ომებით აღინიშნა, რადგან მდებალი აზნაურის კაცია ჩიქვანის ბატონობის არ მკადრე დიდ თავადურ მეგრულ საგვარეულოებს სასტიკად უსწორდებოდა ლეჩხუმის ლაშქრით ზურგ გამაგრებული კაცია ჩიქვანლიპარიტიანი, მისი გარდაცვალების შემდეგ კი მისი შვილი გიორგი. სწორედ ამ ბრძოლას შეეწირა რამდენიმე მძლავრი სათავადო სახლი, კერძოდ ანჯაფარიძეები (ანჯაფარიები), გოშოძეები

⁷³ ა.ტულუში, გვარის სოციალური ფუნქცია ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 180.

(გოშუები), ქორთოძეები (ქორთუები) და ჯოლიები.

სამეგრელოში არსებული შინაური შფოთით ისარგებლეს ოდიშის მთავრის ურჩმა ხელდებულებმა-აფხაზმა თავადებმა შარვაშიძეებმა და ნებიერმა აფხაზურმა თემებმა. მათ ნელ-ნელა მეგრელთა მკვიდრი მიწაწყლის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაიკავეს ჯერ კელასურიდან კოდორამდე, შემდეგ კოდორიდან ღალიძგამდე და ბოლოს თვით ენგურამდეც კი. მიუხედავად ამისა ოდიშის მთავრების ხელისუფლება აფხაზებზე გარკვეულწილად მაინც ვრცელდებოდა და არანაირი აფხაზეთის სამთავრო 1810 წლამდე არ არსებულა.⁷⁴

აფხაზთა მიერ მეგრული მიწების დაპყრობამ ამ მიწების დიდი ნაწილიდან ქართული მოსახლეობის აყრა და განადგურება და მათ ნამკვიდრალზე აფხაზთა ჩასახლება გამოიწვია. ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, რომ “გარნა იყო ჭირი დიდი ოდიშს... უმეტეს აფხაზთაგან, რამეთუ მოვიდოდიან ნაგებითა და ხმელითა და სტყუევნიდიან. დაიპყრეს ვიდრე ეგრისის მდინარემდე და დაეშენებოდნენ თვით აფხაზნი და არღარა იყო დრანდას და მოქუხს ეპისკოპოსნი.”⁷⁵

ჩი

1681 წლის დამდეგს გარდაიცვალა ლევან III. მისი ძე, ტახტის მემკვიდრე მანუჩარი, საპატიო ტყვეობაში ყავდა გურიის უზნეო მთავარს გიორგის, რომელიც თვითონ ესწრაფოდა სამეგრელოში გაბატონებას. სამეგრელო უმთავროდ იყო („ ოდიში იყო უპატრონოდ“), მაგრამ „კაცია ჩიქვანი იყო თავი და გამგე“. თუმცა იმავე წელს კაცია ჩიქვანიც გარდაიცვალა და მთელი ძალაუფლება სამთავროში მისი ძის გიორგი ჩიქვან-ლიპარიტიანის ხელში გადავიდა.

გიორგი გურიელმა მცირე ხნით, მაგრამ მაინც შეძლო ოდიშის სამთავროს ხელში ჩაგდება. ამასობაში იმერეთის უსინათლო მეფე ბაგრატიც გარდაიცვალა. იმერელ დიდებულებს კვლავ არჩილის გამეფება უფიქრიათ, მაგრამ როგორც ფარსადან გორგიჯანიძე გვაუწყებს „ხონთქრის შიშით არჩილი ვერ ჩაიყვანეს და სხვა საბატონოს ეძებ-

⁷⁴ ამის შესახებ დაწვრილებით იხილეთ: ა. ტულუში, აფხაზეთის სამთავროს წარმოშობის საკითხისათვის გაზ. „საქართველო“, 1993, №№ 19, 20, 21, 22.

⁷⁵ ვახუშტი, აღწერა... გვ. 845.

დეს.⁷⁶ მათი არჩევანი მანუჩარ დადიანზე შეჩერებულა, რადგან ის იმერეთის მეფის დისშვილი იყო. მაგრამ ეს ამ დური უფლისწულის დაღუპვის მიზეზი შეიქნა.

გიორგი გურიელმა, რომელსაც იმერეთში გამეფების სურვილი ახრჩობდა ჯერ მანუჩარ დადიანი, რომელიც მისი სიძე იყო (ასულის ქმარი) მოაკვლევინა (ეს 1681-1682 წლების მიჯნაზე ჩანს მომხდარი), იმერეთის სამეფო ტახტიც იგდო ხელთ და მთელი დასავლეთი საქართველოს ხელმწიფე შეიქმნა.

მაგრამ „ოდიშართა სწინდათ იგი ვითარცა მესისხლე თვისი“ (რადგან ტახტის მემკვიდრე მიკლა) და ამიტომ სამეგრელოში ვერ შევიდა. იმერელი დიდებულებიც გადაემტერნენ გიორგი გურიელს, რადგან მის ყმობას არ კადრულობდნენ. ის ჩვენი ტოლია და „იმის ყმობას არ ვიკადრებთო“. მათ დესპანები აფრინეს ახალციხის ფაშასთან და შესთავაზეს: „ჩვენი ბატონიშვილი ქართლის მეფესა ჰყავსო და ლევან დადიანის შვილი თქვენა გყავსო. ესენი გავაბატონოთ“⁷⁷

ოდიშელი უფლისწული, რომელიც ახალციხის ფაშას კარზე იზრდებოდა და რომელსაც ფ. გორგიჯანიძეს შეცდობით „ლევან დადიანის შვილი“ ეგონა, სინამდვილეში ლევან II დადიანის შვილიშვილი (ალექსანდრე დამბლადაცემულის შვილი) იყო.

ახალციხის ფაშამ იმერეთის მეფედ ალექსანდრე IV დასვა, სამეგრელოს მთავრად კი ლევან II-ის შვილისშვილი, რომელსაც როგორც პეტრე ჩხატარაიძის (ჩხატარაიშვილის) თხზულებიდან ირკვევა ბეჟანი ერქვა.⁷⁸ ეს ამბავი 1682 წლის სექტემბერში მოხდა.

ბეჟან I დადიანი შესახებ სხვა ცნობა, გარდა იმისა რაც პეტრე ჩხატარაიძის სახოტბო თხზულებაში („აღწერა სიმონეთის ომისა“) არის დაცული და ფარსადან გორგიჯანიძის ზემოთ დამოწმებული ცნობისა, არ გაგვაჩნია. 1683 წელს გიორგი III გურიელმა მეორედ დაიკავა იმერეთის სამეფო

⁷⁶ ფ. გორგიჯანიძე, ისტორია გვ. 69

⁷⁷ იქვე გვ. 69

⁷⁸ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ახალი (Q) კოლექცია, ტ. II. თბ. 1958, გვ. 190

ტახტი „შეწვევითა და თანადგომითა ოდიშისა და ლეჩხუმის
პატრონისა ბეჟანისათა“⁷⁹

ბეჟან I დადიანს, როგორც ჩანს ამის შემდეგ დიდხანს
არ უცოცხლია. ის 1683 წელსვე ჩანს გარდაცვლილი (თუ
მოკლული).

გიორგი ლიპარიტიანმა, რომლის ხელიც შეიძლება
ერიოს ახალი, კანონირი მთავრის სიკვდილში, ოდიშის
სამთავრო ტახტზე დასვა ლევან III დადიანის უკანონო შვილი
ლევან IV დადიანი, რომელიც სათამაშო თოჯინა იყო მის
ხელში. „სახელით ოდენ იყო დადიანი ლევან, გარნა მოქმე-
დი ყოვლისავე იყო ლიპარიტიანი“ – გვაუწყებს ვახუშტი.

უზომოდ გაძლიერებულმა გიორგი ლიპარიტიანმა „არ-
ღარა ინება ლევან დადიანი, განაძო იგი“. ეს 1692 წელს
უნდა მომხდარიყო. ლევან IV ერთი ხანობა ქართლში იყო
გახიზნული, შემდეგ კი სტამბოლში ჩასულა ტახტის დაბ-
რუნებაში სულთნის შეწვევის იმედით. ამის ცდაში ყოფილა
ის 1696 წელს,⁸⁰ რის შემდეგაც მის შესახებ ცნობები არა
გვაქვს.

ლევან IV დადიანის ოდიშიდან გაქეზების დღიდან გიორ-
გი ლიპარიტიანის ერთადერთი საზრუნავი იყო ოდიშის
სამთავრო ტახტზე და გვირგვინზე კანონიერი უფლების
მოპოვება, რაც შესაძლებელი იყო ან სამეგრელოს რომე-
ლიმე მთავრის ასულზე დაქორწინების გზით ან იმერეთის
მეფის მიერ გვარ დადიანის ბოძებით. ამიტომ მან თავისი
უფროსი ძე კაცია დააქორწინა მარიამ დადიანზე, რომელიც
ლევან III-ის ასული უნდა იყოს. მაგრამ უზომოდ პატივმოყ-
ვარე გიორგი ლიპარიტიანს სამთავრო ტახტი ჯერ შეილი-
სათვის არ ემეტებოდა, თვითონ სურდა სამთავრო გვირგვი-
ნის დაუფლება. ეს კი მხოლოდ იმერეთის მეფის მიერ დადი-
ანად დასმის (გვარ დადიანის ბოძების) გზით იყო შესაძლე-
ბელი, რადგან იმ დროს სამეგრელოში, როგორც ირკვევა,
გვარს ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონდა სოციალურ-სამართ-
ლებრივი დანიშნულება, რაც გულისხმობდა ამათუიმ სამ-

⁷⁹ იქვე, გვ. 190

⁸⁰ ნ. ჯაველიძე, ოსმალთა ისტორიკოსი მეკმედ ალა დასავლეთ საქართველოს
შესახებ. თსუ შრომები, ტ. 250, აღმოსავლეთ მცოდნეობა თბ. 1985

ფლობელოს, მამულის ან სხვა რამის ამა თუ იმ განსაზღვრული გვარისადმი კუთვნილების აუცილებლობას. ოდიშის სამთავრო ტახტი, გვირგვინი და სახასო ყმა-მამული მხოლოდ გვარ დადიანის კუთვნილება შეიძლებოდა ყოფილიყო კანონიერად.

ამიტომ გიორგი ლიპარიტიანი გაშორდა თავის ცოლს, ცხრა შვილის დედას – სევდიან მიქელაძეს და შეირთო იმერეთის უგვირგვინო მბრძანებლის გიორგი აბაშიძის ასული თამარი. ამის შემდეგ იმერეთის მეფე სიმონისაგან (1698-1701), რომელიც გიორგი აბაშიძის სურვილის წინააღმდეგ ვერ წავიდოდა, გიორგი ჩიქვან-ლიპარიტიანისათვის გვარ დადიანის ბოძების სიგელის მიღება დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენდა.

1701 წელს გიორგი ლიპარიტიანმა მართლაც მიიღო გვარ დადიანის ბოძების სიგელი, რის შემდეგ სამთავრო ტახტზეც ავიდა და სათავე დაუდო სამეგრელოს სამთავროში ჩიქვან-დადიანთა დინასტიას.

1702 წელს იმერეთის სამეფომ, ოდიშისა და გურიის სამთავროებმა თურქეთს ხარკის მიცემა შეუწყვიტეს, რაც მათ მიერ თურქეთის სულთნისადმი ყმობაზე უარის თქმას ნიშნავდა. ამას სტამბულმა საქართველოში დიდი დამსჯელი ლაშქრობებით უპასუხა. თურქთა ჯარები სამი მხრიდან შემოიჭრნენ დასავლეთ საქართველოში. ხმელეთით თურქთა ლაშქრის ნაწილი გურიაში შეიჭრა, ნაწილი კი იმერეთში, ზღვით კი სამეგრელოს შეუტიეს. ოდიშის მთავრის ზოგი ურჩი აფხაზი ფეოდალი თავისი რაზმებით თურქებს შეუერთდა სამეგრელოს დასალაშქრავად, მაგრამ აფხაზთა ძირითადი ნაწილი დამპყრობთა წინააღმდეგ მედგრად იბრძოდა.⁸¹ დასავლეთ საქართველო დიდი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. მაგრამ, საბედნიეროდ, თურქთა სატახტოში, სტამბულში, იანიჩართა აჯანყებამ იფეთქა, მათ ტახტიდან ჩამოაგდეს სულთანი მუსტაფა II და ტახტზე მისი ძმა ახმედ III დასვეს. ახალი სულთანი იძულებული გახდა საქართველოში მყოფი თავისი ლაშქარი უკან გამოეწვია.

⁸¹ ა. ტულუში, თურქ დამპყრობთა წინააღმდეგ ქართველთა და აფხაზთა ბრძოლის ისტორიიდან, ქ. „რიწა“, 1987, №2, გვ. 272-273.

თურქებმა თავიანთი ციხიონი ჩააყენეს რუხისა და ცხუმის ციხეებში, აგრეთვე ანაკლიის ციხეში, რომელიც სახელდასახურად ეწოდებოდა.⁸²

მაგრამ ოდიშის მთავრები არასოდეს შერიგებიან თურქთა ბატონობას. ოდიშის მთავარი ბექან II დადიანი (1714-1728) თურქთა წინააღმდეგ ბრძოლის ნამდვილი მებრძოლი იყო დასავლეთ საქართველოში. 1725 წელს ის ზურაბ აბაშიძესთან ერთად თურქთა წინააღმდეგ აჯანყებას ამზადებდა, მაგრამ ეს აჯანყება ვერ განხორციელდა.⁸³ ესეც არ იყო, თურქებს ბექან დადიანისათვის ვერ ეპატიებინათ ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ უკანდაუხეველი ბრძოლა. ამიტომ 1728 წელს თურქებმა ვერაგულად მოკლეს კიდევ ოდიშის ეს გულადი მთავარი.⁸⁴

ოტია დადიანიც (1728-1758) მამის მსგავსად თურქთა ბატონობის წინააღმდეგ იბრძოდა. 1730 წელს ის არ დაემორჩილა ფოთის ოსმალთა ფაშას მოთხოვნას, მონაწილეობა მიეღო აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის თავნება ადიღეურ ტომების წინააღმდეგ ლაშქრობაში. XVIII საუკუნის 40-იან წლებში ოტია დადიანი იძულებული გახდა იმერეთის მეფე ეცნო უპირატეს ხელმწიფედ.

1757 წელს თურქთა წინააღმდეგ ხრესილის ველზე გამართულ ომში, რომელიც ქართველთა გამარჯვებით დამთავრდა, იმერეთის სამეფოს ლაშქრის გვერდით იბძოდა სამეგრელოს სამთავროს ლაშქარი, რომელსაც ოტია დადიანმა თავისი ძე, ტახტის მემკვიდრე უფლისწული კაცია დადიანი უსარდლა.

1758 წელს ოტია დადიანი გარდაიცვალა და ტახტი მისმა ძემ კაცია II დადიანმა დაიკავა. ურთიერთობა იმერეთის მეფესა და ოდიშის მთავარს შორის გართულდა და ამის მიზეზი ლეჩხუმისათვის ბრძოლა იყო. ლეჩხუმზე, რომელიც XVIII საუკუნის 60-იანი წლების მიწურულიდან ოდიშის სამთავროს ხელში იყო, იმერეთის მეფეებს არასოდეს არ აუღიათ ხელი, მას შემდეგ რაც იმერეთის მეფე სოლომონ დიდმა თურქეთი

⁸² იქვე: გვ. 273.

⁸³ ქ. ჩხატარაიშვილი, დასავლეთ საქართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV თბ. 1973, გვ. 454.

⁸⁴ იქვე: გვ. 467.

ცხრაწლიანი (1757-1766) ომში დაამარცხა და ეს გამარჯვება 1667 წელს სტამბულში ხელმოწერილი ზავით დააგვირგვინა. ის ლენხუმისათვის ბრძოლაში ჩაება ოდიშის მთავართან.⁸⁵

რუსები, რომლებიც ცდილობდნენ ყველა ქართული სახელმწიფოს ჩაბმას თურქეთის წინააღმდეგ ომში, შეეცადნენ იმერეთის მეფისა და ოდიშის მთავრის შერიგებას, მაგრამ ამაოდ. როგორც კი რუსთა ჯარმა, რომელიც 1769 წელს იქნა შემოყვანილი საქართველო დატოვა, სოლომონ მეფესა და კაცია II დადიანს შორის მიხდომ-მოხდომები განახლდა. 1773 წელს ოდიშის მთავარმა ლენხუმის მომიჯნავე რამდენიმე იმერული სოფელი და ციხე-სიმაგრე დაიკავა და რაჭა მოარბია. იმავე წელს მან უარი თქვა შეერთებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოსა და იმერეთის სამეფოს სამეგობრო ხელშეკრულებას, რომლის პასუხად 1776 წლის დამდეგს სოლომონ I თავისი ლაშქრით სამეგრელოში შეიჭრა; რამდენიმე სიმაგრე აიღო. ოდიშის მთავარი იძულებული შეიქმნა მეფისათვის მორჩილება, ტყვეთა სყიდვის აკრძალვა აღეთქვა და უარი ეთქვა კათალიკოსისადმი ურჩობაზე, მაგრამ ლენხუმი მაინც შეინარჩუნა, ლენხუმის სარდალ-მოურავის სახელოს ახელედიანთა საგვარეულოს ნაცვლად გელოვანთა საგვარეულოსათვის გადაცემის გზით, რომელთა სახითაც ოდიშის მთავარმა მძლავრი დასაყრდენი შეიქმნა ამ სადაო კუთხეში.

1779 წლის მიწურულს სამეგრელოს აფხაზთა და მათ ჩრდილო-კავკასიელი თანამოძმეთა 12000-იანი ლაშქარი დაემუქრა. კაცია II დადიანმა დახმარება სთხოვა მეფე სოლომონს. ოდიშისა და იმერეთის გაერთიანებულმა ლაშქარმა სასტიკი მარცხი აგემა მომხდურებს რუხთან, სარალობეგის ველზე გამართულ ბრძოლაში.⁸⁶

1788 წელს გარდაიცვალა კაცია II დადიანი და სამთავრო ტახტი მისმა უფროსმა ძემ გრიგოლ დადიანმა დაიკავა. იმერეთის მეფე დავითმა გადაწყვიტა ესარგებლა ოდიშის ახალი მთავრის სიტაბუკით (გამთავრებისას ის 18 წლისა იყო) და ოდი-

⁸⁵ გ. პაიჭაძე, ქ. ჩხატარაიშვილი, 1768-1774 წლების რუსეთ-თურქეთის ომი და საქართველო, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 645.

⁸⁶ ა. ტულუში, რუხის ომი, ზუგდი., 1999.

შის სამთავროს კვლავ თავის ხელდებულ და მორჩილ სამფლობელოდ გადაქცევა გადაწყვიტა. იმერთა მეფე სამეგრელოში შეიჭრა გრიგოლ დადიანმა თავი ლეჩხუმს შეაფარა. იმერეთის მეფემ ოდიშის მთავრად, გრიგოლის ძმა მანუჩარ II დადიანი დასვა. სამეგრელოს სამთავრო ორ ერთმანეთთან დაპირისპირებულ მტრულ ბანაკად გაიყო; ერთნი მანუჩარ II უჭერდნენ მხარს, მეორენი კი ტახტწაგვირღვრილ გრიგოლ დადიანს. ამ უკანასკნელის მხარეზე იყვნენ ლეჩხუმის სარდალ-მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი და სახლთუხუცესი გიორგი ჩიქვანი. მათ გადაწყვიტეს იმერთა მეფისათვის დაეპირისპირებინათ უფლისწული დავით არჩილის ძე ბაგრატიონი, რომელიც თავის პაპის მეფე ერეკლე II კარზე იზრდებოდა. ტახტწაგვირღვრილ გრიგოლ დადიანისა და მხარდამჭერ ოდიშელ დიდებულთა მიერ მოწვეული ეს უფლისწული იმერეთში ჩავიდა, სადაც მას მიეგებნენ იმერეთის სამეფოს დიდებულები წერეთლები და წულუკიძეები. გრიგოლ დადიანმა თავისი მომხრე ოდიშელი თავადებისა და ლეჩხუმის ჯარით მათხოჯთან გამართულ ბრძოლაში დაამარცხა იმერთა მეფე დავითი, რომელიც იძულებული შეიქმნა ახალციხის ფაშასთან ეპოვა თავშესაფარი. იმერეთის სამეფო ტახტი კი სოლომონ II სახელით დაიკავა უფლისწულმა დავით არჩილის ძე ბაგრატიონმა,⁸⁷ ოდიშის სამთავროს ტახტი კი გრიგოლ დადიანმა დაიბრუნა.

1790 წლის ივლისში ტახტწაგვირღვრილი დავით მეფე თურქთა და ლეკთა ჯარით იმერეთში შეიჭრა, ზორეთთან გამართულ ბრძოლაში სძლია სოლომონ II-ს და იმერეთის სამეფო ტახტი დაიბრუნა, მაგრამ მოკლე ხნით. სოლომონ II-მ ქართლ-კახეთის სამეფოს ლაშქარით, რომელიც მას ქართლ-კახეთის მეფემ ერეკლე II-მ მოაშველა, მის დასახმარებლად დასძრა თავისი ლაშქარი -ოდიშის მთავარმაც. სოლომონ II თავისი მომხრე იმერელ თავადთა და ლეკთა დაქირავებული ჯარით ეკვეთა ტახტის მოცილეს ლომსთხევის ველზე და დაამარცხა ის. დავით მეფემ კვლავ ახალციხეს შეაფარა თავი, სოლომონ II-მ კი ტახტი დაიბრუნა.⁸⁸

⁸⁷ მ. რეხვიაშვილი, იმერეთის სამეფო (1462-1810), თბ. 1989, გვ. 302.
⁸⁸ მ. რეხვიაშვილი, იმერეთის სამეფო (1462-1810), თბ. 1989, გვ. 303.

იმერეთის მეფე სოლომონ II-სა და ოდიშის მთავარ გრიგოლ დადიანს შორის ძალიან მალე განხეთქილება ჩამოვარდა და ამის უპირველესი მიზეზი, როგორც ფიქრობენ, ლენხუშისათვის დავა იყო.⁸⁹

სოლომონ II-მ გრიგოლ დადიანს მისი ძმა მანუჩარ დადიანი დაუპირისპირა, რომელიც კიდევაც გამთავრებული იქნა იმერეთის მეფის მიერ 1792 წელს. მანუჩარ II დადიანი შვიდი წელი იჯდა ოდიშის სამთავრო ტახტზე.⁹⁰ ოდიშის სამთავრო ტახტ დაკარგულმა გრიგოლ დადიანმა 1799 წელს შეძლო მხოლოდ დაებრუნებინა სამთავრო ტახტი, მაგრამ მისი ხელისუფლება სუსტი იყო, რადგანაც ლენხუშის სარდალ-მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი, რომლის დახმარების წყალობით მოახერხა ხელახლა გამთავრება, ნიკო დადიანის (1780-1834) ცნობით “მძლავრობდა ყოველსა ოდიშ-ლენხუშისა”⁹¹ ამ გარემოებას გრიგოლ დადიანმა თავი იმით დააღწია, რომ იმავე წელს მოაკვლევინა ქაიხოსრო გელოვანი.⁹²

იმერეთის მეფემ 1802 წელს კიდევ ერთხელ შეძლო გრიგოლ დადიანის ტახტიდან ჩამოგდება და მის ნაცვლად ოდიშის სამთავროს მთავრად მისი უმცროსი ძმის ტარიელ დადიანის დასმა. ტახტწართმეულმა გრიგოლ დადიანმა, იმერეთის სამეფოს წინააღმდეგ რუსეთის გამოყენება განიზრახა. მალე ტახტი დაიბრუნა და 1803 წლის 2 დეკემბერს სამეგრელოს სამთავროს რუსეთის მფარველობაში შესვლის შესახებ სათხოვარ პუნქტებს მოაწერა ხელი. ამ დოკუმენტის ძალით სამეგრელოს სამთავროს შეზღუდული თვითმართველობის უფლება რჩებოდა. ოდიშის მთავარს რუსეთის ხელმწიფე ამტკიცებდა, რომელსაც საჭიროების შემთხვევაში რუსეთის მხარეზე თავისი დაშქრის გამოყვანა ევალებოდა.

რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლამ სამეგრელოს მთავრის ხელისუფლება განამტკიცა, რუსეთმა მას დაუმორჩილა გამდგარი თავადები.

⁸⁹ ნონა ფველია, ოდიშის სამთავროს შიგა ქართული და საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, ქუთ., 1995, გვ., 59.

⁹⁰ АКТЫ ტ. I (საბ. №760 დანართი); АКТЫ ტ. II, საბ. №968.

⁹¹ ნიკო დადიანი, ქართველთ ცხოვრება., თბ. 1962, გვ. 59.

⁹² იქვე, გვ. 190; თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, III, თბ., 1967, გვ. 450.

1804 წელს გრიგოლ დადიანის გარდაცვალების შემდეგ, ტახტის მემკვიდრის, ლევან V-ის სრულასაკონებამდე - 1811 წლამდე, დედოფალი ნინო ბაგრატიონი მართავდა ოდიშის სამთავროს.

ლევან V არხეინი და ფუქსავატი მთავარი იყო, ამიტომ სამთავროს საქმეებს მისი უსაზღვრო ნდობით აღჭურვილი, ჭკვიანი და იმ დროის კვალობაზე დიდად განათლებული მსაჯულთუხუცესი ნიკო დადიანი (დიდი ნიკო) განაგებდა. ამ უკანასკნელის გარდაცვალების შემდეგ (1834 წ.), ლევან V-მ სამთავროს მართვა-გამგეობა თავის შვილს, ტახტის მემკვიდრე დავით დადიანს გადააქისრა და ის “მოურავთა ზედა მოურავად” დანიშნა, 1840 წლიდან კი მთელი ხელისუფლებაც გადასცა.

დავით დადიანმა სამთავროს სრულუფლებიან მმართველად გახდომისთანავე დაიწყო მთავრის ხელისუფლების განმტკიცებისკენ მიმართული ადმინისტრაციული და სასამართლო რეფორმების განხორციელება. მან სამეგრელოს სამთავროს მაზრად დაჰყო და მათ სათავეში ჩააყენა მდივანბეგები, რომლებიც აღჭურვილნი იყვნენ როგორც სასამართლო, ისე ადმინისტრაციულ - აღმასრულებელი ხელისუფლებით.

მაზრის მდივანბეგებს მთავარი ნიშნავდა და ანთავისუფლებდა, რამაც გამორიცხა მემკვიდრეობითობა, რომელიც სამეგრელოს ძველ ადმინისტრაციულ სისტემას ახასიათებდა (მოურავის სახელო ძირითადად მემკვიდრეობით სახელოდ იყო ქცეული).

დავით დადიანმა მნიშვნელოვანი რეფორმები განახორციელა სამართალწარმოებისა და სამართლის დარგში. მის მიერ გამოცემული იქნა ახალი კანონები (განწესებანი), სადაც ზუსტად იყო განსაზღვრული სამთავროს ცენტრალურ და ადგილობრივ მოხელეთა ფუნქციები და უფლებები. ამ განწესებებს კორექტივი შეჰქონდათ სამეგრელოში გამოყენებულ კანონებში (ვახტანგ მეფის კანონებში), ასევე ჩვეულებით სამართალშიც.

დავით დადიანის პოლიტიკა, მისი გარდაცვალების შემდეგ გააგრძელა მისმა თანამეცხედრემ, დედოფალმა ეკატერინე ჭავჭავაძემ,⁹³ რომელიც რუსეთის ხელისუფლებამ აღიარა

⁹³ ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941, გვ. 159.

მცირეწლოვანი მთავრის ნიკოლოზის მეურვედ. ოდიშის დედოფალ ეკატერინეს დაუპირისპირდა მაზლი, გრიგოლ დადიანი, რომელიც თვითონ მიიღტვოდა სამთავრო ტახტისაკენ, რაც მნიშვნელოვნად დაბავდა საშინაო მდგომარეობას ოდიშის სამთავროში. ამასთან სამეგრელოს სამთავროს საზღვრები გადმოლახა თურქთა არმიამ, რომელსაც ომერ-ფაშა ედგა სათავეში. გადამწყვეტი ბრძოლა გაიმართა მდ.ენგურის მარცხენა ნაპირას, სოფელ კოკთან 1855 წლის 25 ოქტომბერს. რუსთა არმიის ნაწილებს სათავეში ედგა გენერალი ი. მუხრანელ-ბაგრატიონი, რომელიც სამეგრელოს სამთავროს ლაშქართან ერთად გმირულად ეკვეთა მტერს და დიდი ზიანი მიაყენა მას, მაგრამ თურქთა არმიის რიცხოვრები უპირატესობის გამო იძულებული შეიქნა უკან დაეხია. თურქმა დამპყრობლებმა სამეგრელოს დიდი ნაწილი დაიკავეს. დედოფალი ეკატერინე ჭკაკავაძე ლეჩხუმს გადავიდა. მიუხედავად თურქთა მთავარსარდლის მიერ არაერთგზის შეთავაზებისა, დაბრუნებულიყო ზუგდიდში და განეგრძო სამთავროს მართვა-გამგეობა, რაც თურქეთის ყმადნაფიცობის აღიარებას ნიშნავდა, ის მტკიცედ იდგა რუსეთის ერთგულებაზე.

რუსეთის არმიის მიერ ყარსის ციხე-სიმაგრის აღება მთურქები აიძულა დაეცალათ სამეგრელო. უკანდახევისას თურქები წვაუდნენ და ანადგურებდნენ ყველაფერს, რაზედაც ხელი მიუწვდებოდათ. ცეცხლს მისცეს სამეგრელოს სამთავროს ცენტრი ზუგდიდი, სადაც აკაფული იქნა სამთავრო სასახლის დიდებული ბაღიც.

სამეგრელოს ლაშქარი, რომელსაც უფლისწული გრიგოლ დადიანი სარდლობდა მტერს არ აძლევდა მშვიდად და მწყობრად უკანდახევის საშუალებას და მყისი თავდასხმებით დიდ ზიანს აყენებდა.

თურქთა განდევნის შემდეგ მეგრელმა თავადებმა და აზნაურებმა, თვით დედოფალმა, სამეგრელოს გლეხობა დამტკბითი გადასახადებითა და ვალდებულებებით დაბეგრეს, რათა ომის დროს დაკარგული ამით აენაზღაურებინათ. ყოველივე ამან გლეხთა აღშფოთება და ამბოხი გამოიწვია.

გლეხთა დიდი აჯანყება სამეგრელოში 1856 წელს დაიწყო სალხინოსა და კიწიაში. აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა მეჭურ-

ჭლე გლეხი უტუ თოდუა, რომელიც მართალკაცობით იყო ცნობილი და ამიტომ მართალია თოდუას სახელით მოიხსენიებდნენ. აჯანყებულებს სხვადასხვა ადგილებში მეთაურობდნენ კონათოდუა, ლევან კვარაცხელია, უტუ მიქავა და სხვები. ამბოხებულთა გაერთიანებულ რაზმებს, რომელთა რაოდენობა 20000 კაცამდე აღწევდა, და რომელსაც ურდუმს უწოდებდნენ, ჯვარელი მჭედელი უტუ მიქავა ედგა სათავეში.

აჯანყებულები მოითხოვდნენ გლეხის გლეხის (კაცის კაცის) არსებობის აკრძალვას, და არა ბატონყმობის გაუქმებას, როგორც ჩვენს მეცნიერებაშია დღემდის მიღებული. თავადაზნაურთა განუკითხავი მმართველობის შეცვლას ერთი, კანონიერი მმართველით; ყმების ყიდვა-გაყიდვის აკრძალვას, გადასახადების ზომიერებას; ყმისადმი ღმობიერ მოპყრობას; საკუთრების ბატონის თვითნებობაზე დამოკიდებულების მოსპობას და საკუთრების სავალდებულო ნორმის დაწესებას; სატანჯი იარაღების მოსპობას; ადათებისადმი პატივისცემას.

ვერც სამეგრელოს სამთავროს იმდროინდელმა ხელისუფლებამ (მმართველი, უფლისწული გრიგოლ დადიანი და სახლთუხუცესი დავით ჩიქოვანი), ვერც დედოფალმა ეკატერინემ, რომელიც 1857 წლის აპრილში დაბრუნდა რუსეთიდან, ვერ შეძლეს აჯანყებულთან საერთო ენის გამონახვა. დედოფალმა ეკატერინემ დახმარება ქუთაისის გუბერნატორს კოლუბიაკინს თხოვა.⁹⁴

რუსეთის ხელისუფლებას ხელს აძლევდა ეს აჯანყება, როგორც სამეგრელოს სამთავროს გაუქმებისათვის საჭირო საბაბი და არაა გამორიცხული, რომ თვითონვე ყოფილიყო ინსპირატორი ამ აჯანყებისა. ამაზე უკეთეს მომენტს ვერ ინატრებდა რუსეთი თავისი მიზნის მისაღწევად და კოლუბიაკინი თავისი ჯარით სწრაფად შევიდა სამეგრელოში.

რუსის ჯარმა შხეფთან ალყა შემოარტყა აჯანყებულთა დიდ ლაშქარს, კოლუბიაკინმა ამბოხებულებს მოსთხოვა დაშლილიყვნენ. აჯანყებულთა მეთაურმა უტუ მიქავამ რუს დიდ მოხელეს აჯანყებული გლეხების მოთხოვნები გააცნო.

გენერალმა კოლუბიაკინმა შეძლო აჯანყებულების დაშოშმინება და დაშლა. სამეგრელოს სამთავროში საქმის ვითარებ-

⁹⁴ Акты XII стр. 252-253.

ის გამოხარკვევად მეფისნაცვალმა გამოაგზავნა თავისი მოხელე იპოლიტ დიკრუასი, რომელმაც უმოკლეს დროში წარადგინა მოხსენება, სადაც მიწასთან იყო გასწორებული სამეგრელოს სამთავრო ხელისუფლება, თვითონ დედოფალი ეკატერინე.⁹⁵

დაიხვია რა ხელზე დიკრუასის ეს მოხსენება რუსეთის მთავრობამ სამეგრელოში რუსული მმართველობა შემოიღო. 1857 წლის 1 აგვისტოს სამეგრელოში შემოვიდა რუსეთის ჯარი და გამოქვეყნებულ იქნა მეფისნაცვლის ბრძანება, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ უნდა შეიცვალოს სამეგრელოს სამთავროს არსებული ხელისუფლება სამეგრელოს საბჭოთი, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა იპოლიტ დიკრუასი. ამ საბჭოში შედიოდა ორი რუსი მოხელე, ორი მეგრელი თავადი და ერთი მეგრელი აზნაური. სამეგრელოს სამთავრო ამ საბჭოს უნდა ემართა მთავარნიკო დადიანის სრულწლოვანად გახდომამდე.⁹⁶

დედოფალი ეკატერინე შვილების საკადრისად აღზრდის საბაბით გაწვეული იქნა პეტერბურგში.

სამეგრელოში რუსული მმართველობის შემოღებამ დააფრთხო ოდიშის სამთავროს ცენტრალური და ადგილობრივი აპარატი. თავად-აზნაურობამ მათი დედოფლის ეკატერინეს მხარდაჭერის და სამთავროს შენარჩუნების მიზნით კავკასიის მეფისნაცვალს გაუგზავნეს პეტიცია, რომელსაც 166 თავადი და 849 აზნაური აწერდა ხელს. მაგრამ სამეგრელოს სამთავროს გაუქმება უკვე საბოლოოდ ჰქონდა რუსეთს გადაწყვეტილი და ეს პეტიცია დარჩა ხმად მდადადებლისა უდაბნოსა შინა.

1857 წლიდან 1867 წლამდე, სამთავროს გაუქმებამდე, სამეგრელოს განაგებდა ზემოხსენებული საბჭო. სამთავრო სახლის საქმეებს კი მცირეწლოვანი მთავრის მეურვე რაფიელ ერისთავი და სახლთუხუცესი დავით ჩიქოვანი.

1867 წელს მთავარი ნიკოლოზ დადიანი სრულწლოვანი გახდა, რომელსაც რუსეთის მთავრობამ სამთავრო ტახტზე უარის თქმის სანაცვლოდ ერთი მილიონი რუბლი მისცა და სამეგრელოს სამთავროს არსებობა ამით დამთავრდა.

⁹⁵ К.Бороздин, Закавказские воспоминания. Мингрелия и Сванетия, с 1854-по 1861 г. СПб. 1885. стр 157-158.

⁹⁶ Акты XII стр. 264-265.

2. სამეგრელოს სამთავროს სოციალური სხვაობა

ა) თავადი

ოდიშის სამთავროში, რომელშიც გარდა საკუთრივ სამეგრელოსი შედიოდა აფხაზეთი, სვანეთი და ლეჩხუმი. სოციალური კიბის უმაღლეს საფეხურზე მთავრისა და სამთავრო სახლის წევრთა (უფლისწულთა) შემდეგ თავადები იდგნენ. საკუთრივ სამეგრელოში სათავადო გვარები იყო: დადიანი, ფაღავა, ჩიჩუა, ჩიქვანი/ჩიქოვანი, ქონაკიძე (ქონაკია), დგებია (დგებუაძე), მიქაძე, აფაქიძე(აფაქია), გოშაძე (გოშუა), მხეიძე (ხეცია), შელია, ჯოლია, ანჯაფარიძე (ანჯაფარია), ქორთოძე (ქორთუა). ზემოთხსენებული სათავადო გვარებიდან ზოგმა ჩიქვანებთან ბრძოლაში თავადობა დაკარგა და გააზნაურდა, ზოგი (მაგალითად ქორთოძეები) სულაც გაგლეხდნენ. აფხაზეთში სათავადო გვარები იყო შარვაშიძე (შარაშია, ჭაჭბა), ანჩაბაძე(ანბა), ემხვარი, ჩაბაღლირხუა (ჩაბაღლუხა), ინალიშვილი (ინალ-იფა ინალსკუა), ზაბშიფაძე (ძიაფშიფა), მარშანია და ჩქორტოძე(ჩქორტუა). სვანეთში თავადები იყვნენ დადიშქელიანი, გარდაფხაძე; ლეჩხუმში გელოვანი, ასათიანი, ყიფიანი.

თავადის დამოკიდებულების ხარისხს მთავართან, განსაზღვრავდა მისი ყმა-მამულის სიდიდე. რამდენად დიდი ყმა-მამულის მფლობელი იყო თავადი, იმდენად სუსტი იყო მისი დამოკიდებულება მთავრისადმი.

თავადი მთავრის ან უფლისწულის (ბატონიშვილის) ყმა იყო. თავადს თავისი პატრონი ყმა-მამულს უბოძებდა ერთგულების პირობით. ყმა-მამულ ნაბოძები თავისი პატრონის “სიტყვისა და ბრძანების” მორჩილი არ იქნებოდა და ორგულობაში იქნებოდა მხილვებული, პატრონის ნაბოძები ყმა-მამულის ჩამორთმევის უფლება ჰქონდა. მართალია, ამ უფლების გამოყენება XVIII-XIX საუკუნეებშიც ხდებოდა, მაგრამ ძალიან იშვიათად, რადგან სათავადოთა წარმოშობა-გაძლიერებისდა კვალად თავადზე პატრონის გავლენა შემცირდა.

თავადთა დიდი ნაწილი საგადასახადო შეუვალობით სარგებლობდა ისინი შეადგენდნენ მთავრისა და უფლისწულის

რ

ამალას. მათ ხელში იყო უმთავრესი სახელოები როგორც მთავრისა და დედოფლის, ასევე უფლისწულების კარზე რაფიელ ერისთავი სამეგრელოს სამთავროს თავადების შესახებ წერს: “თავადებს მთავრის სასახლეში ეძლეოდათ მოხელეობა, ხოლო ბატონიშვილების ქვეშევრდომ თავადებს-თვით ბატონიშვილის სასახლეში ეძლეოდათ მოხელეობა” ... თავადები გარდა იმისა, რომ ნაკისრ თანამდებობას ასრულებდნენ, თავიანთ ხელმწიფეს და უფლისწულს ახლდნენ ლაშქრობისას და ნადირობისას, ქორწილში თუ ქელეხში. “იგივენი შეადგენდნენ თავის ბატონის ოჯახის წევრების საპატიო ამალას. როცა ესენი სადმე მიემგზავრებიან, მორთმევენ ხოლმე ცხენებს და დაუჭერენ უზანგს. ზოგჯერ ბატონები თავის თავადებს მძიმე საქმეს რასმე მიანდობენ და სხვაგან გზავნიან სამოციქულოდ“. თავადები “სხვა დროს თან ახლავან მთავარს და ბატონიშვილებს და ემსახურებიან როგორც კამერგერები, კამერ-იუნკრები და პაუები, ხან სუფრაზე, ხან სუფრის გარეშე.”⁹⁷

გარდა იმისა, რომ თავადები ხშირად არა თუ ეურჩებოდნენ მთავარს (განსაკუთრებით ურჩნი იყვნენ აფხაზი თავადები), ზოგჯერ მის წინააღმდეგაც იქნევდნენ ხმაღს. ამასთან, თავადებს (განსაკუთრებით მეზობელ თავადებს) შორის შუღლი და მიხდომ-მოხდომა ჩვეულებრივი ამბავი იყო. ასეთი ქიშპი ხშირი იყო საერო და საეკლესიო ფეოდალებს შორისაც.

1709 წელს დაწერილ ფიცის წიგნში, რომელიც ძმებს კაცია და გიორგი ჩიჩუებს მიუციანთ კათალიკოს გრიგოლ ღორთქიფანიძისათვის, ჩიჩუები მის უწმინდესობას პირობას აძლევენ, რომ აწი ჩვენი კაცი არ გავენებთო არც „მიხდომით, ან დაჭრით და სიკვდილით, ან წართმევითა და გაღახვით.”⁹⁸

ბ) აზნაური

თავადის ქვემოთ წოდებრივი კიბის საფეხურზე იდგა აზნაური. თავადობა აზნაურთა ფენას XV საუკუნეში გამოეყო. აზნაურები ფეოდალური ფენის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ნაწილი იყო, რომელნიც კუთვნილებიდა მიხედვით სამი სახისა

⁹⁷ კ.ბოროზდინი,რაფ.ერისთავი და მურიე, ბატონყმობა სამეგრელოში, ტფ. 1927, გვ.120-121.

⁹⁸ საქართველოს სიძველენი ტ. I წ.1.გვ.48.

იყო: სამთავრო (სახასო), საეკლესიო და სათავადო.

აზნაურთა ამ სამი სახიდან ყველაზე პრივილეგირებულს სამთავრო ანუ სახასო აზნაურები იყვნენ, ისინი გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, ვიდრე მათი სოციალური თანამოძმენი. ნივთიერი გადაღებებისა და სოციალური ამბღლების შესაძლებლობა, მათ მეტი ჰქონდათ, ვიდრე საეკლესიო და მით უფრო სათავადო აზნაურებს. მთავრის სასახლეში მათ საკმაოდ დიდი სახელოები ეკავათ.⁹⁹

ყველაზე ცუდ მდგომარეობაში სათავადო აზნაურები იყვნენ, რომელთა ქონებრივი და სოციალური დაწინაურება შეზღუდული იყო.

აზნაურები წვირილ ფეოდალთა კატეგორიას ეკუთვნოდნენ. ზოგ აზნაურს თითო-ოროლა გლეხიდა ყავდა, ზოგი სულაც უყმო იყო.¹⁰⁰ ეს მაშინ, როდესაც ზოგ შეძლებულ გლეხს თავისი გლეხიც (გლეხის გლეხი) ყავდა.

აზნაურს თავისი ბატონის წინაშე გარკვეული ვალდებულებები ჰქონდა. მისი, როგორც ყმის მოვალეობა იყო თავადის ან საეკლესიო ფეოდალის (ეპისკოპოსის, წინამძღვარის) ხლება ნადირობისას, სტუმრად წვევისას და განსაკუთრებით ლაშქრობისას.

აზნაური თავადს გარკვეულ გადასახადს უხდიდა. აზნაურის ყმა გლეხთა ნაწილს, სამთავრო გადასახადთან ერთად, სათავადო გამოსაღებიც მართებდა.¹⁰¹

ყველა აზნაურს ერთნაირი გადასახადი არ ემართა თავადის წინაშე. მაგალითად თავად ჩიჩუების აზნაურ გვათუას, როგორც სოფელ ქვალონის სათავადო (საჩიჩუო) გადასახადების ერთერთი სიიდან ჩანს, თოთხმეტი მანეთი ემართა. ამავე საბუთიდან, რომელიც XIX საუკუნის 50-იან წლებშია შედგენილი, ჩანს, რომ ამგვარი გადასახადი აზნაურ ხოჭოლავებისთვისაც შეუწერიათ ჩიჩუებს, მაგრამ გამოძიებით დაუდგენიათ, რომ ისინი “ხარკის ძლევაშიდ” წინათ არ ყოფილან. მათ მხოლოდ

⁹⁹ Н.Бердзенишвили, Очерки из истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII-XVI вв.). Тб. 1938. стр. 38-39.

¹⁰⁰ ო. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966. გვ. 53.

¹⁰¹ იქვე. გვ. 59.

ყოველწლიურად სამი ქათამი და ორი ღანდი აბრეშუმი ემართათ.

1616-1621 წლებს შორის შედგენილ “საცაი მლოს გამოსაღწევის დაეთარ შინათქვამია, რომ ათმა აზნაური შევილმა “ზროხიანი კარგი საჭმელი ...გვაჭამოს, რარიგადაც თავი ესახელებოდეს.”¹⁰³

აზნაურობის ბოძება შეეძლო როგორც მთავარს, ასევე თავადს და მსხვილ საეკლესიო ფეოდალს (ეპისკოპოსებს, დიდი მონასტრების წინამძღვრებს). 1823 წელს, მაგალითად ბესარიონ ჭყონდიდელმა, აზნაურობა უბოძა ინჩხურელ გლეხებს, დავით და სიმონ გეგეჭკორებს. “შეგიწყალეთ და თავისუფალ გყოფთ ყოველისავე საგლეხოსა გარდასახადისა და სამსახურისაგან და დაგადგინეთ თავისუფალ აზნაურად, ვითარცა არიან სხვანი აზნაურნი, ყმანი ეკლესიისა ჩვენისანი.”¹⁰⁴

აზნაურებს ეკავათ მაღალი თანამდებობები თავადის და საეკლესიო ფეოდალების კარზე. მათ ეკავათ სათავადო და საეკლესიო ყმა-მამულის მოურავის სახელოები. აზნაური პირადად თავისუფალი იყო, რომელსაც შეეძლო თავისი ბატონი მიეტოვებინა და სხვა თავადს ყმობოდა, მაგრამ გარდა ნასყიდისა, ყმა-მამული ბატონისათვის უნდა დაეტოვებინა.¹⁰⁵ სწორედ ამგვარ, სხვა ბატონთან ყმად მისულს უნდა გულისხმობდეს ის ხიზანი აზნაური, რომელიც ერთ გვიანდელ (1868 წლის) დოკუმენტში იხსენიება.¹⁰⁶

თავადს და მით უფრო მთავარს შეეძლო აზნაურის სხვა თავადისათვის “მირთმევა”. მაგალითად 1790-1799 წლებს შორის გრიგოლ დადიანი თავის ძმას და ტახტის მოცილეს, მანუჩარ დადიანს, მისი ძის-კაციასათვის “აზნაური შევილად” მიართვა “დავით ჩიქვანის შვილი ხუცესი სვიმონ, ბუჯანის შვილი ხოსია, მათის ყოველთა... შინაყმითა და გარე ყმით” და მამულით.¹⁰⁷

¹⁰² ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №456.

¹⁰³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ. 1970, გვ. 474.

¹⁰⁴ ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №456.

¹⁰⁵ ო. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966. გვ. 62.

¹⁰⁶ ზუგდიდის მუზეუმი, ლიტერატურული არქივი, საბ. 1249.

¹⁰⁷ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. 759.

(ისტორიის... სერია) №3, 1974, გვ. 145.

ვ) გლეხი

სამეგრელოს სამთავროს მოსახლეობის დიდ უმეტესობას, ცხადია გლეხები შეადგენდნენ. 1860 წლის აღწერის მიხედვით, სამეგრელოს სამთავროს მოსახლე 25.479 კომლიდან 22.614 კომლი ანუ თითქმის 89 მეასედი გლეხი იყო.¹⁰⁸

სამეგრელოს სამთავროში გლეხები კუთვნილების მიხედვით იყოფოდნენ სამთავრო (ანუ სახასო), საბატონო (თავადის, აზნაურის) და საეკლესიო გლეხებად.

ფეოდალებზე დამოკიდებულების ხარისხის მიხედვით გლეხობა იყოფოდა ფენებად, რომლებიც ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდნენ.

გლეხოობის ზედა ფენას წარმოადგენდა მსახური. მსახური გარდამავალი ფენაა გლეხთა წოდებიდან აზნაურთა წოდებაზე. მკვლევართა უდიდესი ნაწილი მსახურს გლეხთა წოდებას მიაკუთვნებს, მაგრამ არის აზრი, რომლის მიხედვითაც მსახური არ არის გლეხი.¹⁰⁹

ვახტანგ VI-ის კანონით მართლაც მსახურის სისხლი “გლეხის კაცის” სისხლზე ორჯერ მეტად არის შეფასებული.¹¹⁰ თუ “გლეხის კაცის სისხლი თორმეტი თუმანია” (მუხლი 33), მსახურის სისხლი 24 თუმანს შეადგენს (მუხლი 32). მსახურთა უმეტესობა დაბეგრული იყო, ნაწილი კი დაუბეგრავი მსახური გვიანფეოდალურ ხანაში მებეგრე გლეხისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდებოდა, რომ მის ვალდებულებებში არ შედიოდა მუშაობა,¹¹¹ მაგრამ XVII საუკუნის პირველი ნახევრიდან სამეგრელოში მას ეს ვალდებულებაც დაემატა.

არქანჯელო ლამბერტის ცნობით “ხვნა-თესვისა და მოსავლის დროს მსახური ვალდებულია თავისი ჯალაბით, თოხით, გუთნით და ხარებით მიეხმაროს თავის ბატონს.”¹¹²

გლეხთა წოდების მომდევნო ფენას ეკუთვნოდა აზატი

¹⁰⁸ ო.სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966. გვ. 67.

¹⁰⁹ ზ.რატიანი, მსახურთა კლასობრივი ვინაობის გაგებისათვის, ე. „მაცნე”

¹¹⁰ ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, თბ. 1955. გვ. 58.

¹¹¹ ო.სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966. გვ. 79.

¹¹² არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1998. გვ. 28.

გლახობა, რომელსაც მეგრულად ფიოში (ანუ თავისუფადი) ერქვა.

ფიოში გლახთა პრივილეგირებულ ფენას წარმოადგენდა. ფიოში ანუ აზატი ერქვა საბატონო ბეგარა გამოსაღებისაგან მთლიანად და ნაწილობრივ განთავისუფლებულ (ანუ იმდროინდელი საბუთების ენით რომ ვთქვათ “გარდასახად ამოკვეთილი”, “გარდასახად ამოწერილი”) გლახს.

გლახის გააზატება სამეგრელოშიც, ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში ხდებოდა გლახის გარკვეული დამსახურებების გამო ბატონის წინაშე ან “ქრთამის” მეშვეობით.

1829 წელს ლევან V დადიანმა გააზატა თავისი ძიძის მეუღლე ქუჩუ კაკულია.¹¹³ XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე ლევან შარვაშიძემ, გააზატა ჯვებია შონია, რომელმაც ამის გამო თავის ბატონს “ქრთამი” მიართვა.¹¹⁴

მებეგრე გლახი სამეგრელოში, ისევე როგორც დანარჩენ საქართველოში გლახობის სხვა ფენებს შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყო.

სამეგრელოში მებეგრე გლახი ფიოშისაგან (აზატისაგან) იმით განსხვავდებოდა, რომ ამ უკანასკნელისაგან განსხვავებით მას ღორის გადასახადი ემართა.¹¹⁵

მებეგრე გლახს გარდა უმძიმესი გადასახადებისა ემართა ბაზიერობა, მზარეულობა, ტვირთის ზიდვა, ნადობა, ყანის მუშაობა, თიბვა, მკა, ყურძნის კრეფა და სხვა.

ოდიშის დედოფალ ანას 1796 წლის შეწირულობის წიგნში მარტვილის ტაძრისადმი, ერთერთ გლახს, გვარად მონიავას ემართა: 20 ჭკადირი ღვინო, 2 ღორი, 1 ქათამი, აგრეთვე მზარეულობა, ნადობა, ტვირთობა და სხვა.¹¹⁶

1621 წელს შედგენილი აფხაზეთის საკათალიკოსო დაუთრის მიხედვით ხიბულელ გლახ ხუტკუბია ქარცხიას ემართა “გოტკომური, 1 საკლავი და ერთი ქანდაქის ფასი საყანე ღორი,

¹¹³ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Qdსაბ. №9218.

¹¹⁴ ზუგდიდის მუზეუმი, Zd-7.

¹¹⁵ ო. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966. გვ. 81.

¹¹⁶ საისტორიო არქივი, დ. 1448, საქმე 1560.

ბაზიერობა, ...ტვირთის ზიდვა, ყოველ დღე ყანის მუშაობა, ყურძნის კრეფა, თიბვა, მკა და ლაშქრობა.¹¹⁷

გლეხთა წოდების ყველაზე დაბალ ფენას მოჯალაბე ანუ მეგრულად დოლმახორე წარმოადგენდა. მოჯალაბე ბატონის სახლობის უშუალო მსახურია. ის ბატონის კარზე, მის ეზოში ცხოვრობს.¹¹⁸ აქედანაა მიღებული მოჯალაბის მეგრული სახელიც. დოლმახორე მეგრულად გვერდით მცხოვრებს (ბატონის სახლის გვერდით მცხოვრებს) ნიშნავს. დოლმახორე (მოჯალაბე) უმიწაწყლო გლეხი იყო. ეს ჩანს იქიდან, რომ ბატონი მას უმიწოდ ყიდდა.

ერთ შეწირულობის წიგნში ნათქვამია: “შენგელია ქვემოდან მოვიყვანეთ და მოჯალაბეთ დავაყენეთ წინამძღვრისათვის და თუ წინამძღვარმა ინებოს და მისცეს, ბეგარა, როგორც სხვა გლეხს ხდებოდეს, ისე გარდაახდევინოს და იმსახუროს.”¹¹⁹

ამ საბუთიდან ჩანს, რომ მოჯალაბე უმიწო იყო და ამიტომ ბეგარა არ ემართა. სამაგიეროდ მას ევალებოდა ბატონის სახლში ყველაზე ძნელი და დამამცირებელი სამუშაოების შესრულება.

კაცია II დადიანის შეწირულობის წიგნში საირმის უდაბნოსადმი, რომელიც 1766 წელსაა შედგენილი ნათქვამია: “მამადედა ჩემს მოჯალაბედ დაესახელებინათ ჭიხვარია ძადლუტა და უდაბნოსათვის შეეწირათ მოსამსახურეთ საფქვავე-საცხეხვათ და პირუტყვის მოსაველეად და პურის მრჩეველად”¹²⁰

მოჯალაბეს შეეძლო მებეგრე გლეხთა ფენაში გადასულიყო, მაგრამ ამისათვის საჭირო იყო ბატონის წინაშე დიდი დამსახურება.

დეკანოზ გერმანე ელიაევას 1791 წლის შეწირულობის წიგნში მარტვილის ტაძრისადმი ვკითხულობთ: “დედულა ფირცხალავა მოჯალაბეთ მყვანდა, მაგრამ მისი ტკბილათ მსახურებისათვის მოჯალაბეობისაგან გამოვიყვანე და მებეგრე გლეხად დავასახლე.”¹²¹

¹¹⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ. 1970, გვ. 414.
¹¹⁸ მანანა სანაძე, გლეხობა დასავლეთ საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში, თბ. 1979, გვ. 103.
¹¹⁹ ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I, გვ. 158-161.
¹²⁰ ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I, გვ. 90.
¹²¹ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. 747.

გლეხთა ის კატეგორია, რომელსაც იმერეთსა და გურიაში მოსახლელ ერქვა, სამეგრელოში მოინალეს სახელით იყო ცნობილი.¹²²

არაა სწორი მოსაზრება, რომლის მიხედვით მოინალე მებერე გლეხია, რომლის დამადასტურებელი არა ერთი დოკუმენტი დაიმოწმა მანანა სანაძემ.

მოინალე საბატონო მიწაზე მოსახლე გლეხი იყო. დოღმახორესა და მოინალეს შორის განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ თუკი დოღმახორე უშუალოდ ბატონის სახლს, მის ოჯახს ემსახურება, მოინალე საბატონო მეურნეობის სხვადასხვა დარგს, ვენახს, სათევზო ტბორებს და მდინარეებს, ჯოგების საღობებს, ტურ-მარანს და სხვა რამეს.

მებერე გლეხები სამართლებრივი თვალსაზრისით სხვადასხვა სახისანი იყვნენ. მკვიდრი (ანუ ძველთაგანვე ბატონის საკუთრებას რომ წარმოადგენდნენ), ნასყიდი, მთავრისგან ან სხვა დიდი ფეოდალისაგან ნაწყალობევი, ეკლესიას შეწირული და მიწობილი ანუ ხიზანი, რომელსაც სამეგრელოში სტუმარიც ერქვა და მიწანდვიც. ეს იყო ერთი მებატონიდან მეორესთან გაქცეული გლეხობა. 1682 წელს “სადადიანო კაცი” გვარად ეჯიბია ფარემუზ ანთიას ყოლია “მიწანდვი”.¹²³

დ) ფეოდალური საკუთრების სახეები

მიწაზე და ყმა-გლეხზე ფეოდალის საკუთრების იერარქიულობას განსაზღვრავდა თვით ფეოდალური საზოგადოების იერარქიულობა.

გვიანი ფეოდალიზმის ხანის სამეგრელოში, ისევე როგორც მთელს საქართველოში საკუთრების გაბატონებულ სახეს დანაწილებული საკუთრება წარმოადგენდა.

მთავარს შეეძლო ნებისმიერი თავადისათვის ყმა-მამულის ჩამორთმევა მისი მხრიდან ორგულობისა და დალატის შემთხვევაში.

1789 წელს ლეჩხუმის მოურავთ-მოურავი ქაიხოსრო გელოვანისათვის ბოძებულ წყალობის წიგნში გრიგოლ დადიანი

¹²² მანანა სანაძე, გლეხობა დასავლეთ საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში, თბ. 1979, გვ. 109.

¹²³ ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წ. I. თბ. 1921, გვ. 79.

წერს: "იოანე ჩიქვანმა რისიც შემძლებელი იყო დიად დიდი ორგულობა გამოიჩინა სიტყვით, ქცევითა და საქმით და ამისათვის რომელიც ჩვენ მიერ წყალობა ქონდა და ან მამის ჩემის ყოველივესგან ხელ ადებულნი ვამყოფეო და განვაგდეთო."¹²⁴

მაგრამ, თუკი მთავრისგან ესოდენი რისხვა არ ქონდა დამსახურებული თავადს შეეძლო მთავრის ნაწყალობევი ყმა-მამული გაეყიდა.

მთავრის უშუალო საკუთრებას წარმოადგენდა სახასო (ანუ სამთავრო) ყმა-მამული. საკუთარი, სათავისთავო საკუთრება გააჩნდა დედოფალსაც და ამას სადედოფლო ეწოდებოდა. მაგალითად 1790 წელს, გრიგოლ დადიანმა თავის ახალშერთულ მუღლეს, ნინოს სადედოფლო ადგილ-მამულად გადასცა საჭილაო და ხორგა "აქ მყოფის თავადის შვილიანად, აზნაურ-გლეხიანად."¹²⁵

XIX საუკუნის დამდეგის სამეგრელოში შეიქმნა საუფლისწულო ნამთავრალი მანუჩარ დადიანისათვის ყმა-მამულის გამოყოფის შედეგად.

სამეგრელოში, როგორც ირკვევა, საერთო სათავადო საკუთრებასთან ერთად არსებობდა თითოეული თავადის სათავისთავო ქონება (ყმა და მამული). 1796 წელს გრიგოლ დადიანის წყალობის წიგნი დავით, დევისმამა და ზურაბ ფაღავებისადმი, ნათქვამია: "ვისმინეთ ვედრება თქვენი და თქვენი სათავისთავო მამისგულის კაცის საურის ამოწერა გეთხოვეთ, რომელშიც სხვა ფაღავა არ ურევია და საკუთარი თქვენი არის."¹²⁶

გარდა ნაწყალობევი ყმა-მამულისა თავადს და აზნაურს ქონდა დამოუკიდებელი მონაგარი (უფრო ნაყიდი) ყმა-მამული, რომელიც მის კერძო საკუთრებას წარმოადგენდა. მაგალითად, როცა აზნაური ნაყიდ ან სხვა გზით შეძენილ ყმა და მამულს ასხვისებდა, მის ბატონს მთავარს, თავადს ან ეკლესიას "ხელი არ ქონდა."¹²⁷

მამულის ბოძება ბატონის მიერ თავისი ყმისათვის ხდებოდა ორი სახით:

¹²⁴ ზუგდიდის მუზეუმი, Zd-13.

¹²⁵ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Ad, საბ. №2252 ფურც. 19.

¹²⁶ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. 1337.

¹²⁷ ო. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966. გვ. 107.

1. სასარგებლოდ და სახმარად;

2. საკუთრად

1826 წელს ოტია და გიორგი ჯაიანების მიერ ჭაჭიები-სათვის მიცემული წყალობის წიგნში, ნათქვამია, რომ “თქვენ გვევედრეთ მისაკუთრება იმ ადგილ-მამულისა, ტყე-ველთა, სახნაე-სათესთა, რაც ჩვენი მამებისგან სასარგებლოდ და სახმარათ გბოძებიათ ერთგულის სამსახურისათვის.”¹²⁸

გლეხს გარკვეული ოდენობის მიწა ეკუთვნოდა, ამიტომაც სოციალური ტერმინი გლეხი მიწის გარკვეული ოდენობის აღმნიშვნელ სიტყვადაც იყო სამეგრელოში ქცეული. 1786 წელს კაცია II დადიანის მიერ დეისმა ჩინუასთვის ბოძებულ წყალობის წიგნში ნათქვამია, რომ ლოლუას “თავისი მოძმის ნაწიშივილისაგან ნახევარი გლეხი მიწა, წყალი და მამული, რაც ერგებოდეს... მიბოძებია.”¹²⁹

საგლეხო მამულის უშუალო მესაკუთრედ გამოდიოდა ან მთავარი (თუკი სახასო გლეხი იყო), ან თავადი (თუ გლეხი უშუალოდ თავადის ყმა იყო), ან ეკლესია (თუკი საეკლესიო ყმა იყო), ან აზნაური (თუკი გლეხი უშუალოდ აზნაურის კუთვნილი იყო).¹³⁰

მართალია, რუსი მოხელე კ.ბოროზდინი გვაუწყებს, რომ სამეგრელოში” მებატონეს შეუძლია თავისი ყმა აყაროს ერთი ადგილიდან და მეორე ადგილზე დაასახლოს, მხოლოდ საჭიროა ორთავე მხარის თანხმობაო,”¹³¹ მაგრამ როგორც 1849 წელს სამეგრელოს უზენაესი სასამართლოდან სუჯუნის მაზრის მდივანბეგისათვის მიუწერიათ, მებატონეს “ნება არა აქვს, რომ აყაროს ძირი საცხოვრებლიდან, და თუ მიცემა უნდა, თავის ძირი საცხოვრებლიდანაც მისცესო”¹³²

მაგრამ ეს კანონი ხშირად ირღვეოდა და გლეხის გაყიდვა ხდებოდა როგორც “ადგილობრივ” (ანუ აუყრელად) ისე “აყრილად”.¹³³

¹²⁸ საისტორიო არქივი, ფ.1448, საქმე 1302.

¹²⁹ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. №1271.

¹³⁰ ო. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966. გვ. 109.

¹³¹ კ. ბოროზდინი, ბატონყმობა სამეგრელოში, გვ. 62.

¹³² ხელნაწერთა ინსტიტუტი, რაფ. ერისთავის ფონდი, საბ. №241. ფურც. 31.

¹³³ ზუგდიდის მუზეუმი, დოკ. №7568.

გლეხს უფლება ქონდა ეყიდა მიწა. კორნელი ბოროზდინი გვამცნობს, რომ “ხშირად თვითონ მემამულე, გლეხის მშენებელი ტონე, მიჰყიდის ხოლმე...გლეხს მამულს და ნასყიდობის ქაღალდს აძლევს.” მისივე ცნობით “გლეხის უძრავ ქონებას მაშინდელი სასამართლო იფარავდა.”¹³⁴

კ.ბოროზდინის ეს ცნობა დოკუმენტებით დასტურდება. 1812 წელს დათიკა ჩიქვანისაგან “ადგილ-მამული” იყიდა მისმა “კაცმა” (მისმა ყმამ) კ. კიკალეიშვილმა.¹³⁵

ე) საგლეხო ვალდებულებანი

საგლეხო ვალდებულებანი ოდიშის სამთავროს არსებობის მთელ მანძილზე ცხადია ერთგვარი არ იყო, რომელიც დროთა განმავლობაში იცვლებოდა და ეს ვალდებულებები ძირითადად ორი სახისა იყო:

1. შრომითი ვალდებულებანი;
2. გადასახადები.

შრომითი ვალდებულება ნაირგვარი იყო. ეს იყო სამინდვრე სამუშაოები (მუშაობა რომელიც ზოგს ყოველდღიურად მართებდა, ზოგს კვირაში 6 დღეს, ზოგს 5, ზოგს 3, ზოგსაც 2 დღე); ყანობაი ანუ ყანაში მუშაობა თოხნა, მარგველა, პურის მკა, მცეხველობა, თიბვა, ყურძნის კრეფა, ნადობა ანუ “ყანის შველაი”; აგრეთვე მოინაღობა (ანუ მომსახურება), შინაყმობა, მეჯინიბობა, ბაზიერობა, ტვირთის ზიდვა, თევზობაი, პირუტყვის შენახვა და სხვა.

გარდა ამისა XVIII-XIX საუკუნეთა დოკუმენტებში იხსენიება ისეთი საგლეხო ვალდებულებანი, როგორიცაა ფარეშობა, მზარეულობა, ქეშიკობა, მეციხოვნება, კალატოზობა, ხაბაზობა, მეღომისრცხილეობა, პურის ღეწვა, ხეზე გასვლა, ნიგოზის რეკვა, ცხენის ხედნა და სხვა.

განსაკუთრებით მძიმე ვალდებულებას წარმოადგენდა მასპინძლობა, რომელსაც სამეგრელოში გოჭკომური (XIX საუკუნეში ოჩამური) ერქვა.

ზოგი მკვლევარი მასპინძლობას აიგივებს ისეთ ინსტიტუტებთან, როგორიც იყო “მესადგომეობა”, შინ ცხენისა და

¹³⁴ კ.ბოროზდინი, ბატონყმობა სამეგრელოში, გვ.62.

¹³⁵ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. №903.

კაცის ჩადგომა”,¹³⁶ რაც ჩვენი აზრით არ არის სწორი, რადგან “შესადგომეობა”, “შინ ცხენისა და კაცის ჩადგომა”, რამდენადაც ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტებიდან ჩანს, გადასახადის ურჩ გადამხდელის ან ვალის არგადამხდელის წინააღმდეგ მიმართული პოლიციური ღონისძიება იყო და არა მუდმივი ვალდებულება (შინ ჩადგომა ბოქაულის ჩადგომას გულისხმობდა).

სამეგრელოს სამთავროში გადასახადებიც მრავალგვარი იყო. ასეთი იყო: საუდიერო, ძღვენი, საქორწილო, საჩექმე, საქერივო, სამეჯინიბო, საბაზიერო, საციხო, ობატკური, სამაჭრობო და სხვა, ხოლო რაც შეეხება ფულად გადასახადს, ის XVI- XVIII საუკუნეთა სამეგრელოს სამთავროში ძალიან უმნიშვნელო იყო, რადგან ფული, სამთავროში ნაკლებად ტრიალებდა, მხოლოდ XIX საუკუნის შუახანებიდან გაიზარდა ფულადი გადასახადების წილი.

¹³⁶ ო. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966. გვ. 130.

**სამეგრელოს მთავართა
ქრონოლოგიური
სია**

1. ლევან I დადიანი	1545-1572
2. გიორგი III დადიანი	1572-1573
3. მამია IV დადიანი	1573-1578
4. გიორგი III დადიანი	1578-1582 (მეორედ)
5. მამია IV დადიანი	1582-1596 (მეორედ)
6. მანუჩარ I დადიანი	1596-1611
7. ლევან II დადიანი	1611-1657
8. ალექსანდრე დადიანი	1657 წლის მარტი-აპრილი
9. ვამეყ III დადიანი	1657-1658
10. ლიპარიტ III დადიანი	1658 წ. მცირე ხნით
11. ვამეყ III დადიანი	1658-1661 (მეორედ)
12. ლევან III (შამადავლე) დადიანი	1661-1681
13. გიორგი გურიელი	1682 წ.
14. ბეჟან I დადიანი	1682-1683 წ. ღამფეი
15. ლევან IV დადიანი	1683-1692/93
16. უმთავრობის (გიორგი ლიპარიტიანის მბრძანებლობის) ხანა	1692/93-1701
17. გიორგი IV დადიანი	1701-1709
18. კაცია I დადიანი	1709-1710
19. გიორგი IV დადიანი	1710-1715
20. ბეჟან II დადიანი	1715-1728
21. ოტია დადიანი	1728-1758

22. <i>კაცია II დადიანი</i>	1758-1788
23. <i>გრიგოლ დადიანი</i>	1788-1792
24. <i>მანუჩარ II დადიანი</i>	1792-1799
25. <i>გრიგოლ დადიანი</i>	1799-1802 (მეორედ)
26. <i>ტარიელ დადიანი</i>	1802
27. <i>გრიგოლ დადიანი</i>	1802-1804 (მესამე)
28. <i>ნინო დედოფალი</i>	1804-1811 (შვილის, ლევან V-ის მცირე წლოვნობის დროს სამთავროს მარ

თავდა, როგორც მისი მეურვე)

29. <i>ლევან V დადიანი</i>	1811-1840 (ფორმალურად 1804წლიდან გარდაცვალებამდე – 1846 წლამდე)
30. <i>დავით დადიანი</i>	1840-1853 (ფორმალურად გამთავრდა 1846 წელს)
31. <i>ნიკო დადიანი</i>	1853-1867 (მისი მცირე წლოვნობის გამო 1853-1857 წლებში სამთავროს მარ- თავდა დედოფალი ეკატერინე ჭავჭავაძე),

J-26.668

0.

$\frac{2}{4}$

